મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાના
બીજા ધોરણના અભ્યાસ ક્રમાનુસાર

અમદાવાદ શહેરની

ભૂગોળ.

(જિલ્લા તથા નકશા સાથે)

ગુજરાતી બીજા ધોરણના ઉપયોગ માટે.

કર્ત્તા,
નાથાલાલ રણછોડલાલ માસ્તર.

પ્રસિદ્ધ કર્ત્તા,
જયંતીલાલ નારણલાલ બુકસેલર.
રીચીરોડ—અમદાવાદ.

આવૃત્તિ પાંચમી   સને ૧૯૩૦   પ્રત ૫૦૦૦

કીંમત ૦-૪-૦ ચાર આના.

આ ઠીકાણે શ્રી કેશરીઆજી પ્રેસમાં છાપ્યું. ચીકાંટારોડ.

મુંબાઈ ઇલાકાના સરકારી કેળવણી ખાતાના બીજા
ધોરણના અભ્યાસક્રમાનુસાર.

અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ.

(જિલ્લા તથા નકશા સાથે)

કર્તા
નાથાલાલ રણછોડલાલ માસ્તર.
અમદાવાદ.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર
જયંતીલાલ નારણલાલ બુકસેલર.
રીચીરોડ—અમદાવાદ.

આવૃત્તિ પાંચમી. સને ૧૯૩૦. પ્રત ૫૦૦૦.
કીંમત ચાર આના.

આવૃત્તિ ૧લી	૧૯૨૩	ડીસેમ્બર	પ્રત ૪૦૦૦
આવૃત્તિ ૨જી	૧૯૨૬	ધનતેરશ	પ્રત ૩૦૦૦
આવૃત્તિ ૩જી	૧૯૨૭	ધનતેરશ	પ્રત ૩૦૦૦
આવૃત્તિ ૪થી	૧૯૨૯	જુન	પ્રત ૩૦૦૦
આવૃત્તિ ૫મી	૧૯૩૦	જુન	પ્રત ૫૦૦૦

શ્રી જ્ઞાનમન્દિર મુદ્રણાલયમાં રા. રા. શંકરરાય અમૃતરાયે છાપ્યું.

ઠે. રાયપુર વાઘેશ્વરીની પોળ પાસે—**અમદાવાદ.**

મહેતાજી ગોવિંદલાલ બાપાલાલ.

જન્મ તિથિ ૧૦-૨-૧૮૬૨ મરણ તિથિ ૨૯-૧૦ ૧૯૧૭

અર્પણપત્રિકા.

સ્વર્ગસ્થ

માનવંતા મહેતાજી સાહેબ

ગોવિંદલાલ બાપાલાલ શાહ,

અમદાવાદ.

આપશ્રીએ પરોપકારી અને દયાળુવૃત્તિથી કેળવણીખાતાની તન, મન, અને ધર્મથી સેવા બજાવી છે. બાળકો તથા માસ્તરોનાં તનમનને ઉન્નત કરવા પ્રયાસ કર્યો છે.

વળી આપનો નીતિ, સત્ય અને કર્તવ્યપરનો પ્રેમ જોઇ સર્વેના હૃદયમાં ઉત્તમ છાપ પડે છે.

આપશ્રીના ઉંચા ખાનદાનના એ પવિત્ર ગુણો તરફ આકર્ષાઇ મારા હૃદયમાં ઉછળતી પ્રેમની ઉર્મિઓ સાથે આપની બતાવેલી અમદાવાદ શહેરની જિલ્લા સાથેની ભૂગોળ, આપની સેવામાં માન્ય પૂર્વક અર્પણ કરૂં છું; તે કૃપા કરી સ્વર્ગમાં સ્વીકારશોજી. અને ઇશ્વર આપના આત્માને નિરંતર શાંતિ આપે એવી ઇશ્વર પાસે યાચના કરૂં છું.

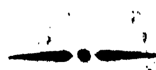
લી. આપનો તાબેદાર

સેવક,

અમદાવાદ–ધનાસુતારની પોળમાં સોનીની પોળ. } **નાથાલાલ રણછોડલાલ માસ્તર.**

પાંચમી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

આ ભૂગોળ લખવાનો મુખ્ય હેતુ વિદ્યાર્થીઓને ભૂગોળનો વિષય ગોખણપટ્ટી કર્યા વિના શીખવાનું સાધન કરી આપવાનો છે. ઘરની ભૂગોળ ઘણેભાગે છોકરાંને ગામની અંદર અથવા આસપાસ ફરવા લઇ જઇને શિખવવી. તેથી છોકરાંને અવલોકન તથા વિચાર કરવાની ટેવ પડે, છોકરાંને બહાર લઇ જતાં પહેલાં જે જે રસ્તે તેમને જવાનું હોય. તે વિષે તથા તે રસ્તા ઉપર આવેલાં જે મકાનો અથવા બીજી વસ્તુઓ તેમના જાણવામાં હોય તે વિષે શિક્ષકે છોકરાંને વાત કરવી. અને આ વર્ગના છોકરાં સમજી શકે તેવીજ બાબતો બતાવવા માટે પસંદ કરવાની સંભાળ રાખવી.

શહેરના ભોમીયા તરીકે—ગાઇડ તરીકે પણ ખપ લાગે તેવી છે.

આ પુસ્તકની ૧૩૦૦૦ નકલો ટુંક મુદતમાં ખપી જવાથી આ પાંચમી આવૃત્તિ કાઢવામાં આવી છે. તેમાં અનુભવી શિક્ષક બંધુઓ તરફથી સુચવ્યા પ્રમાણે સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. અને કેળવણી ખાતા તરફથી ઇનામ લાયબ્રેરી માટે મંજુર થાય તેવી આશા રાખું છું.

અમદાવાદ—ધનાસુથારની પોળમાં સોનીની પોળમાં. સંવત ૧૯૮૬ જેઠ સુદ ૧૫	લી. સેવક, **નાથાલાલ રણછોડદાસ માસ્તર.**

અમદાવાદ શહેરની

ભૂગોળ.

જમણુ, ડાબુ; આગળ, પાછળ.

નાથાલાલ—અનુભાઇ તમે જે હાથે લખો છો તે હાથ ઉંચો કરો જોઇએ? એ કયો હાથ કહેવાય?

અનુભાઈ—જમણો.

નાથાલાલ—ત્યારે બીજો હાથ કેવો કહેવાય?

અનુભાઈ—ડાબો.

નાથાલાલ—દરેકના ડાબા તથા જમણા હાથ તરફ કોણુ કોણુ બેઠું છે તે કહો.

બરાબર, હવે તમારી આગળ (સન્મુખ) કોણુ ઉભું છે તે કહો.

અનુભાઇ--આપ સાહેબ.

નાથાલાલ--તમારી પાછળ શું છે?

અનુભાઇ--બેસવાની પાટલીઓ.

નાથાલાલ--પણુ તમારા જમણા હાથ તરફ જે છોકરા છે તે મારાં ડાબા હાથ તરફ આવે છે, અને તમારા ડાબા હાથ તરફ છે તે મારા જમણા હાથ તરફ આવે છે, તેનું કારણુ શું?

અનુભાઈ—આપ અમારા સામા ઉભા છો તેથી એમ થાય છે. જો આપ અમારી સાથે હારમાં ઉભા રહો તો એમ ન થાય.

નાથાલાલ—ત્યારે આપણે સામ સામા ઉભા છીએ તેથી તમારી જમણી બાજુ એ મારી ડાબી બાજુ થાય છે, અને તમારી ડાબી બાજુ એ મારી જમણી બાજુ થાય છે, અને તમારી ડાબી બાજુ એ મારી જમણી બાજુ થાય છે; એટલે કે ડાબું જમણું એતો આપણે જેમ ફરીએ તેમ એ પણ ફરે છે. મોં ફેરવીને ઉભા રહીએ તો આગળ હોય તે પાછળ જતું રહે છે, અને પાછળનું આગળ આવે છે.

આપણે અહીંથી બીજે ગામ જવું છે; હવે આપણને કોઇ કહે કે એ ગામ અહીંથી જમણા હાથ તરફ છે, તો આપણે કઇ તરફ ચાલીએ? વળી માર્ગે જતાં બે રસ્તા જુદા પડતા હોય તો પછી આપણે બેમાંથી કયે રસ્તે જવું? માટે એક વસ્તુ બીજી વસ્તુની કઇ બાજુએ પડી છે. અથવા તો એક ગામ બીજા ગામથી કઇ બાજુએ છે. તે ચોકસ કહી શકાય, તેટલા માટે દિશાઓ જાણવાની જરૂર છે.

☛ દિશાઓ ☚

નાથાલાલ—આપણી નિશાળ આથમણાબારની છે; મારૂં ઘર ઉગમણાબારનું છે; તમારૂં ઘર ઉત્તરાદાબારનું છે;

તેનું ઘર દક્ષિણદાબારનું છે એમ આપણે કહીએ છીએ એટલે શું?

અનુભાઈ—ઘરની ડેલી અથવા બારણું ઉગમણેકોર હોય તો એ ઘર ઉગમણાબારનું કહેવાય; અને આથમણીકોર હોય તો ઘર આથમણાબારનું કહેવાય.

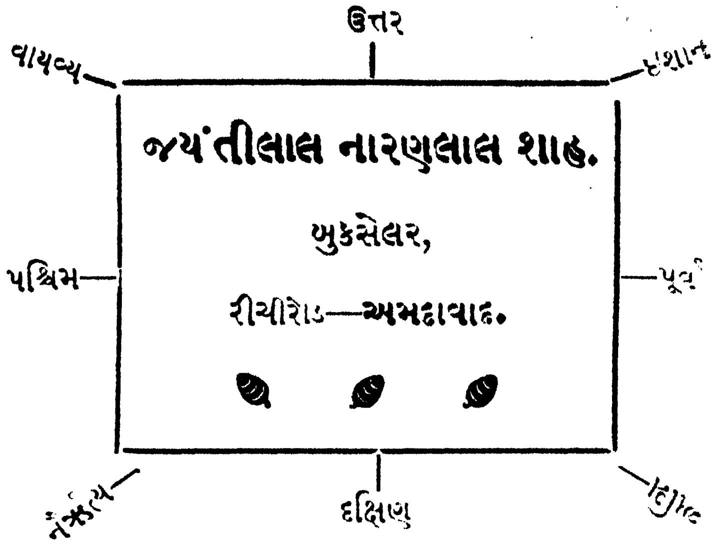
નાથાલાલ—પણ એ ઉગમણાબારનું છે કે આથમણાબારનું એની શી રીતે ખબર પડે?

અનુભાઇ—કોઇને પુછી જોવાથી. અમારી મેળેતો અમને ખબર પડે નહિ.

નાથાલાલ—આજે એ હું તમને સમજાવું છું. એટલે હવે કાંઇ પૂછવું નહિ પડે. સૂરજ કઈ તરફ ઉગે છે, એટલું તો તમે સૌ જાણતા હશો, એ તરફ મોં કરીને ઉભા રહો, બસ—જે તરફ સૂરજ ઉગે છે તે બાજુને ઉગમણી કે પૂર્વ દિશા કહે છે, પૂર્વ દિશાની સામેની બાજુ, એટલે જે તરફ સૂરજ આથમે છે તે બાજુને આથમણી કે પશ્ચિમ દિશા કહે છે. પૂર્વ દિશા તરફ મોં કરીને ઉભા રહીએ તો જમણા હાથ તરફ આવે તે દક્ષિણ દિશા; અને ડાબા હાથ તરફ આવે તે ઉત્તર દિશા. હવે ચારે દિશાનાં નામ બોલી જાઓ?

અનુભાઇ—પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ.

નકશાની દિશાનો સમજ.

નાથાલાલ—સામી દીવાલ ઉપર ટાંગેલો છે તે શું કહેવાય?

અનુભાઇ—નકશો.

નાથાલાલ—નકશા ઉપરની દિશાઓ શી રીતે ઓળખવી તે હું તમને શીખવું છું. નકશાને મથાળે હોય તે ઉત્તર; નીચેની બાજુને દક્ષિણ દિશા કહે છે. જોનારના જમણા હાથ તરફની બાજુને પૂર્વ દિશા કહે છે. અને ડાબા હાથ તરફની બાજુને પશ્ચિમ દિશા કહે છે.

ચાર ખૂણાઓ.

ખૂણાઓ ચાર છે, અગ્નિ, નૈર્ઋત્ય, વાયવ્ય, ઇશાન, પૂર્વ અને દક્ષિણ વચ્ચેનો અગ્નિ ખૂણો કહે છે.

દક્ષિણ અને પશ્ચિમ વચ્ચેનો નૈર્ઋત્ય ખૂણો કહે છે.
પશ્ચિમ અને ઉત્તર વચ્ચેનો વાયવ્ય ખૂણો કહે છે.
ઉત્તર અને પૂર્વ વચ્ચેનો ઈશાન ખૂણો કહે છે.

ચાર દિશાઓ અને ચાર ખૂણાઓ મળીને આઠ દિશાઓ થાય છે. તેમાં ઉપર આકાશની અને નીચે પાતાળની દિશાઓ મળીને કુલ દશ દિશાઓ થાય છે.

વ્યાખ્યાઓ.

પૃથ્વી ઉપર જમીન અને પાણી એ બે છે. જમીન નક્કર અને જડ છે. પાણી પ્રવાહી છે.

ઘર—ઓરડો, પરસાળ, ઓસરી, ચોક, ખડકી અને મેડો એ બધું મળીને ઘર કહેવાય છે.

ખડકી—દશ પંદર કે તેથી વધારે કે ઓછાં ઘરો સાથે સાથે બાંધેલાં હોય તેને ખડકી, ફળીયું, વાસ કહે છે.

પોળ—ખડકી અને તે કરતાં વધારે ઘરો એક જથ્થે બાંધેલાં હોય તેને પોળ કે શેરી કહે છે.

ગામ—જે ઠેકાણે થોડાં ઘરો, ને થોડા માણસની વસ્તી હોય તે ઠેકાણાને ગામ કે ગામડું કહે છે.

પરાં—ગામની નજીકમાં થોડે છેટે ગામ કે શહેરની પાડોશમાં પાછળથી વધેલા ભાગને પરાં કહે છે.

કસ્બો—જે ઠેકાણે ગામડાથી વધારે ઘરો ને વસ્તી વધારે હોય તેને કસ્બો કહે છે.

શહેર—જેમાં હારબંધ ને છોબંધ ઘણા ઘરો તથા મોટાં મોટાં બજારો આવેલાં હોય, ને વેપાર સારો ચાલતો હોય તેને શહેર કહે છે. એવું અમદાવાદ શહેર છે.

કિલ્લો કે કોટ—શહેરના બચાવ માટે બાંધેલી જાડી, પહોળી, ઉંચી, પાકી બાંધેલી ભીંત તેને કોટ કે કિલ્લો કહે છે.

દરવાજા—શહેરમાં આવવા જવા માટે કોટમાં મોટાં બારણાંને દરવાજા કહે છે.

ગેટ—પોલીસ ચોકી કે પોલીસ થાણું.

સડક—પત્થર કે મેટલથી બાંધેલો પાકો રસ્તો.

રેલવે—લોઢાના પાટા પાથરી બાંધેલો રસ્તો, આ પાટા ઉપર આગગાડી ચાલે છે.

રેલવે સ્ટેશન—આગગાડી ઉભી રાખવાનું ચોક્કસ ઠેકાણું, આગગાડી મારફતે ઉતારૂઓને માલ ચઢતો ઉતરતો હોય તે સ્થળ.

જંકશન—જ્યાં આગગાડીના જુદા જુદા ઠેકાણે જવાના રસ્તા મળે છે તે સ્થળ. અમદાવાદ જંકશન સ્ટેશન છે.

તાલુકો—ઘણાં ઘર અને ફળીઆં મળીને જેમ ગામ બને છે, તેમ ઘણાં નાનાં મોટાં ગામો એક જથે મળીને પરગણું કે તાલુકો થાય છે. ઉત્તર દસક્રોઈએ તાલુકો કહેવાય.

જિલ્લો—ઘણા તાલુકા મળીને થએલા ભાગને જિલ્લો કહે છે.

મહાલ—તાલુકાના પેટા ભાગને ખાલસામાં મહાલ કહે છે.

રાજધાની—જે ગામ કે શહેરમાં રાજા કે રાજાનો મુખ્ય અધિકારી રહે છે તે શહેરને રાજધાની કહે. અમદાવાદ એ અસલથી ગુજરાતની રાજધાની છે.

પાણીના ભાગો.

ઝરો કે ઝરણુ—ઉંચા ટેકરા કે નાના નાના ડુંગરોમાંથી પાણી ઝમી ઝમીને જે પ્રવાહ ચાલે છે તેને ઝરો કે ઝરણુ કહે છે.

વહેળો—વરસાદના પાણીનો પ્રવાહ થોડા ગાઉ સુધી જતો હોય તેને વહેળો કહે છે.

નદી—મીઠા પાણીનો જે પ્રવાહ પર્વત કે સરોવરમાંથી નીકળી ઢળતી જમીનમાં વહી સમુદ્રને મળે છે તેને નદી કહે છે.

તળાવ કે સરોવર—જમીનથી વીંટળાએલા પાણીના નાના ભાગને તળાવ અને મોટા તળાવને સરોવર કહે છે.

મુળ—જે જગાએથી નદી નીકળે છે તેને નદીનું મૂળ કહે છે.

મુખ—જે જગાએ નદી સમુદ્રને મળે છે તેને નદીનું મુખ કહે છે.

સંગમ—એક નદી બીજી નદીને જે ઠેકાણે મળે છે તે ઠેકાણાને સંગમ કહે છે.

બેટ કે ટાપુ—ચારે બાજુએ પાણીથી વીંટળાએલા જમીનના ભાગને બેટ કે ટાપુ કહે છે.

નહેર—ખેતીવાડીના ઉપયોગ સારૂ ખેતરોમાં પાણી પુરૂં પાડવા માટે નદીમાંથી જે ફાંટા (વહેળા) કાઢવામાં આવેલા હોય છે તેને નહેર કહે છે.

દરિયો—પૃથ્વી ઉપરના ખારા પાણીના મોટા ભાગને સમુદ્ર કે દરિયો કહે છે.

નદીના કિનારા—નદીના મુખ તરફ મોં રાખી ઉભા રહીએ તો ડાબી બાજુએ જે કિનારો આવે છે તે ડાબો કિનારો; અને જમણી બાજુએ જે કિનારો હોય તે જમણો કિનારો કહેવાય છે.

અમલદારો.

હવાલદાર—ગામડાના સિપાઈને હવાલદાર કહે છે.

જમાદાર—ચાર પાંચ ગેટના ઉપરીને જમાદાર કહે છે.

ફોજદાર—તાલુકાની પોલીસના મુખ્ય અમલદારને ફોજદાર કહે છે.

પોસ્ટ માસ્તર—પોસ્ટ ઓફિસના મુખ્ય ઉપરીને પોસ્ટ માસ્તર કહે છે.

તાર માસ્તર—તાર ઓફિસના મુખ્ય ઉપરીને તાર માસ્તર કહે છે.

સ્ટેશન માસ્તર—સ્ટેશનના ઉપરીને સ્ટેશન માસ્તર કહે છે.

સિવિલ સર્જન—જિલ્લાના દવાખાનાના મુખ્ય ઉપરીને સિવિલ સર્જન કહે છે.

પ્રેસિડંટ—મ્યુનિસિપાલિટિના રૈયત તરફના બીન પગારદાર મુખ્ય અધિકારીને પ્રેસિડંટ કહે છે.

ચીફ ઓફિસર—મ્યુનિસિપાલિટિનો વહીવટ કરનાર મુખ્ય પગારદાર અમલદારને ચીફ ઓફિસર કહે છે.

મુખી—ગામના ઉપરીને મુખી કહે છે.

તલાટી—ગામની વસુલાત ઉઘરાવનારને તલાટી કહે છે.

મામલતદાર—તાલુકાના ઉપરીને મામલતદાર કહે છે. તાલુકાના બધા ગામ ઉપર તજવીજ રાખે છે લોકોની ફરિયાદો સાંભળી ફેંસલો કરે છે.

કલેકટર—જિલ્લાના ઉપરીને કલેકટર સાહેબ કહે છે.

કમિશનર—પ્રાંતના ઉપરીને કમિશનર સાહેબ કહે છે.

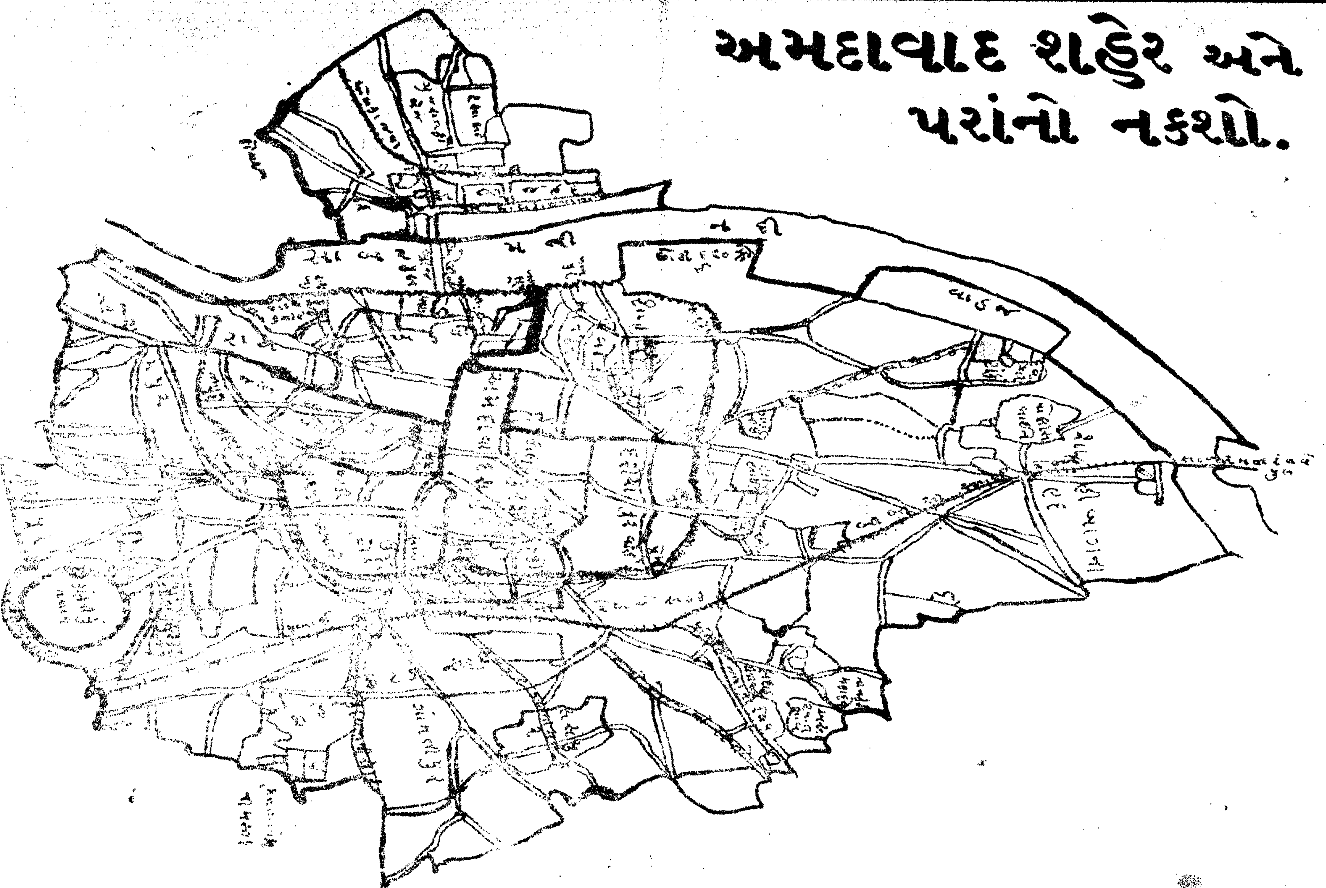
ગવર્નર—ઇલાકાના મુખ્ય ઉપરી અધિકારી તે ગવર્નર સાહેબ કહેવાય છે.

☞ અમદાવાદ શહેરની ભૂગોળ. ☜

અમદાવાદ શહેર—આશરે ઈ. સ. ૧૪૧૨ માં મુસલમાન સુલતાન અહમદશાહે સાબરમતીને ડાબે કાંઠે વસાવ્યું હતું. એનો વિસ્તાર ૭–૮ ચોરસમાઇલ ને વસ્તી ૨૭૦૯૦૪ માણસની છે. એક વખતે આ શહેરની વસ્તી આઠ લાખથી વધારે હતી તે વખતે અહીંના કેટલાક વેપારીઓ કરોડપતિ હતા. મરાઠી અમલમાં પુષ્કળ દાણુને લીધે અમદાવાદના વેપારની પડતી થઈ. પણ અંગ્રેજ સરકારના હાથમાં એ શહેર આવ્યું, ત્યારથી શહેરની અને તેના વેપારની પાછી આબાદી થતી આવી છે. નવું શહેર બાંધ્યું એ ચારે પુરૂષો એહમદના નામથી ઓળખાતા. ગુજરાત પ્રાંતની રાજધાનીનું શહેર હોવાથી તેને રાજનગર પણ કહેતા.

સીમા—ઉત્તરે માધવપરૂ અને કાંપ, દક્ષિણે કાંકરીચું તથા ચંડોળા તળાવ, પશ્ચિમે સાબરમતી નદી, વાડજ, કોચરબ, અને પૂર્વે રેલ્વે સ્ટેશન, સરસપુર અને ગોમતીપુર વગેરે છે.

ક્ષેત્રફળ—અમદાવાદ શહેરનું ક્ષેત્રફળ ૧૫૨૬ એકર ૭ ગુંઠા, સરસપુરનું ૪૯ એકર ૧૮ ગુંઠા અને પરાંનું ૩૯૨૯ એકર કુલ ૫૫૦૪ એકર ૨૫ ગુંઠા છે. તેનું ક્ષેત્રફળ ૮–૭ ચોરસમાઈલ છે, અને વસ્તી ૨૭૦૯૧૪ માણસની છે.

અમદાવાદ શહેર અને
પરાંનો નકશો.
વાડજ

કોટ—શહેરની આસપાસ મોટો જાડો માટીનો કોટ છે. તેનો એકંદર ઘેરાવો સાડાપાંચ માઇલ છે, ઉંચાઇ ૧૨ ગજ અને જાડાઇ ચારથી પાંચ ફુટ છે.

દરવાજા—કોટને હાલ અઢાર દરવાજા છે એમાં પંદર મોટા અને ત્રણ નાના છે. પંદરમાં બે બંધ છે અને બે નવા પાડેલા છે. પાંચકુવા અથવા નવો દરવાજો અને પ્રેમાભાઇ અથવા પ્રેમદરવાજો રેલવે થયા પછી સગવડ ખાતર પાડયા છે.

પૂર્વમાં—કાળુપુર, પ્રેમ, પાંચકુવા, સારંગપુર, એ ચાર દરવાજા છે. પાંચકુવાનો ત્રણ દ્વારનો છે.

પશ્ચિમમાં—ખાનજહાન, રાયખડ, ગણેશ બારી, ખાનપુર એ ચાર દરવાજા છે. કોટ બાંધવાનો આરંભ ગણેશબારીના દરવાજાથી થયો હતો.

ઉત્તરમાં—શાહપુર, દિલ્હી, કે ઇડરીઓ, દરીઆપુર, એ ત્રણ દરવાજા આવેલા છે. દિલ્હીને ઇડરીઓ કહે છે, કેમકે તે દરવાજેથી ઇડર અને ત્યાંથી આગળ દિલ્હી તરફ જવાનું હતું. દિલ્હી દરવાજાને ત્રણ દ્વાર છે.

દક્ષિણમાં—રાયપુર, આસ્ટોડિઆ, જમાલપુર એ ત્રણ દરવાજા છે.

બારીઓ—દરેક કોટમાં જવા આવવાને માટે બારીઓ મુકેલી છે.

આ સિવાય આસ્ટોડિઆ અને જમાલપુર વચ્ચે મહુધા અને શાહપુર અને ઈદરીઆની વચ્ચે હલીમનો એ બે દરવાજા છે. તે પુરી દઇ બંધ કરેલા છે. કહે છે કે જો આ બે દરવાજા ઉઘડે તો શહેરમાં મારામારી અને કાપા કાપી ચાલે.

માણેકચોક નામ પાડવાનું કારણ.

ગુજરાતના મુસલમાની રાજનો ત્રીજો સુલતાન અહમદશાહ નામે હતો. તેણે પોતાના નામપરથી જે શહેર વસાવ્યું, તેને અહમદાબાદ કે અમદાવાદ કહે છે. એ શહેરને સુલતાને રાજધાની બનાવી તેને ફરતો કોટ બંધાવવા માંડયો. હાલમાં જ્યાં માણેકચોક છે, તે ઠેકાણે માણેકનાથ નામે સાધુ રહેતો હતો. માણેકનાથ બાવા પાસે કંઈ ગુપ્ત વિદ્યા હતી, તે વડે દરરોજ દિવસે તે એક ખજુરીની ચીપો લઇ સાદડી ગુંથતો, ને સાંજે તે ઉકેલી નાખતો. એટલે દહાડે ચણાયેલું સઘળું પડી જાય. આમ કેટલાક દિવસ ચાલ્યું. તે ઉપરથી તપાસ કરતાં અહમદશાહને તેનું કારણ સમજાયું; અને તેથી તે બાવ જી પાસે ગયો. અને કહ્યું, કે મહારાજ જો આપની કોટ ચણવા દેવાની ઇચ્છા ન હોય, તો હું નહિ ચણાવું; આપ ઇલમી છો તો કંઈ કરામત કરી બતાવો, માણેકનાથે સુલતાનને કંઇ કરામત કરી બતાવી. આથી માણેકનાથ ઝારીમાં ઉપરથી પેસી નાળચાવાટે બહાર નીકળવાનો ઈલમ કરી બતાવવા ઝારીમાં પેઠો, એટલે સુલતાને નાળચું બંધ કરી દીધું. આથી બહાર નીકળાયું નહિ.

માણેકનાથ ગભરાયો, સુલતાને કહ્યું કે હવે હાથમાં આવેલા કેમ જવા દઉં ? માણેકનાથે કોટ બાંધવામાં હરકત નહિ કરવાનું વચન આપ્યું, અહમદશાહે પણ તેની નામના ખાતર કોટના પહેલા બુરજનું નામ માણેકબુરજ, તથા શહેરના મુખ્ય બજારનું નામ માણેકચોક રાખ્યું એમ કહેવાય છે. કોટમાં પ્રથમ ગણેશબારીનો દરવાજો, અને માણેકચોકમાં આવેલી મહુરત પોળ બંધાયા છે.

માણેકચોક—માણેકનાથની મઢીની આસપાસની જગા શહેરનો મધ્ય ભાગ માણેકચોક એ નામે પ્રસિદ્ધ છે. તેમજ મઢીની આસપાસ સોના રૂપાનો મોટો વેપાર ચાલે છે. અને ચોકસીઓને સરાફોની દુકાનો છે. દેશી કાપડની, રેશમની કાપડની, અને પરચુરણ સામાન્યની દુકાનો છે. પહેલાં માણેકચોક આગળ સાબરમતી નદી વહેતી હતી, પાસે શ્મશાન હતું. ત્યાં હાલ પણ મશાણીઆ હનુમાન છે. તેની પાસે ઝવેરીનો ચોળો છે, તેમાં ઝવેરી લોકો બેસે છે. તેની પાછળ કંસારાની હારબંધ દુકાનો છે. ચાર વાગ્યા પછી છીપા, મારવાડી વગેરે લોકો પરચુરણ કાપડ વેચવા બેસે છે. આ ચોગાન હાલમાં તિલક મેદાન નામે ઓળખાય છે.

શેર બજાર—શેરના દલાલોએ શેરના ધંધા માટે વિશાળ સુંદર નવું જોવાલાયક પત્થરનું મકાન બાંધેલું છે. તેની પાસે બહુચરાજી માતાનું જુનું મંદિર છે.

શાક મારકીટ—જુમા મસીદની પાછળ રસ્તાની સામે મ્યુનિસિપાલિટિએ વિશાળ સુંદર અને નવી શાકમાર્કીટ હાલમાં બાંધેલી છે. તેમાં દરેક જાતનું શાક, ભાજી, મેવો વગેરે વેચાય છે. જથાબંધ શાક દરેક ગામડામાંથી અહીં આગળ વેચવા સારૂ આવે છે, ને તે બધું દશા નાગરની વાડીમાં વેચાય છે, ને કેટલુંક દેશાવર જાય છે.

☛ હિંદુઓનાં મંદિરો. ☚

ડોસીવાડાની પોળમાં—ગોસાંઈજીનું મોટું મંદિર-તેમાં નટવરલાલ અને શ્યામલાલની મૂર્તિઓ છે. વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનું આ મંદિર શહેરમા મોટામાં મોટું જોવા જેવું છે. હાલમાં તે મંદિર નવા બનાવવામાં આવ્યાં છે. તથા મહાલક્ષ્મી માતાનું મંદિર છે.

રાયપુરમાં—શ્રી દ્વારકાનાથજીનું મંદિર, મોરલીધરનું મંદિર. છબીલા હનુમાનનું મંદિર, રાધા વલ્લભનું મંદિર.

સારંગપુરમાં—રણછોડજીનું મંદિર, મથુરાનાથજીનું મંદિર. પંચમુખી હનુમાનનું મંદિર, બીજાં નાનાં મંદિર ઘણાં છે.

ખાડીઆમાં—સાઠોદરા નાગરોના તથા વિસનગરા નાગરોના હાટકેશ્વર મહાદેવ.

જમાલપુરમાં—જગન્નાથજીના મંદિરમાંથી અસાડ સુદ

બીજના રથયાત્રાનાં દિવસે ત્રણ રથ આખા શહેરમાં ફરવા નીકળે છે.

હાજાપટેલની પોળમાં—શ્રી રામચંદ્રજીનું મંદિર.

રાજામહેતાની પોળમાં—મદનમોહનજીનું મંદિર, તથા રામચંદ્રજીનું મંદિર, રણછોડજીનું મંદિર, તોતળાજી માતાનું મંદિર.

ધનાસુતારની પોળમાં—અંબાજીમાતાનું મંદિર, રણછોડજીનું મંદિર, બહુચરાજીનું મંદિર.

કોઠારીની પોળ પાસે—ચત્રુભુજનું મંદિર.

માંડવીની પોળમાં—રણછોડજીનું મંદિર, કાળકામાતાનું મંદિર, રામનાથ મહાદેવનું મંદિર.

ઢાળની પોળમાં—બાલાજીનું મંદિર તથા રણછોડજીનું મંદિર છે.

ગોમતીપુરમાં—નરસિંહજીનું મંદિર.

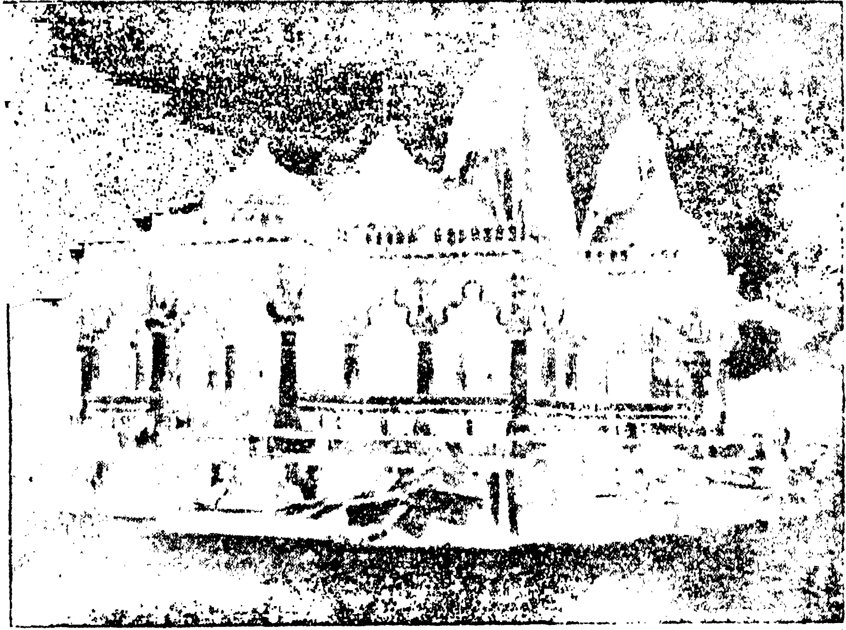
અસારવામાં—મહાપ્રભુજીની બેઠક, તથા નીલકંઠ મહાદેવનું મંદિર.

સરસપુરમાં—શ્રીનાથજીનું મંદિર, જાગનાથ મહાદેવ મલેકસાબાના નરસિંહજીનું સલમપુરા હનુમાનનું મંદિર.

માણેકચોકમાં—માણેકનાથબાવાનું મંદિર બહુચરાજીનું મંદિર મસાણીઆ હનુમાનનું મંદિર.

પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગ કોલેજ સામે પ્રાર્થનાસમાજનું મંદિર છે.

સ્વામિનારાયણનું મંદિર.

સ્વામિનારાયણનું મંદિર--માણેકચોક પાસે રીચીરોડની સડકથી ઉત્તર તરફ રતનપોળમાં થઇ સ્વામિનારાયણના મંદિરે જવાય છે. આ મંદિર વિશાળ અને ઉત્તમ છે. તેની સામે મોટું ચોગાન છે. મંદિરમાં નરનારાયણ, રાધાકૃષ્ણ, ધર્મભક્તિ હરીકૃષ્ણની મૂર્તિઓ છે. વચલા ભાગમાં નરનારાયણ, સહજાનંદ સ્વામીનું મંદિર છે. અહિ સેવા પૂજાની ધામધુમ સારી છે, મંદિરની સામેના ચોગાનની પશ્ચિમે મોટી હવેલી છે, તેમાં સ્વામિનારાયણની ગાદીના આચાર્ય રહે છે. મંદિરની સામે ચોગાન મૂકી એક ઓસરીના

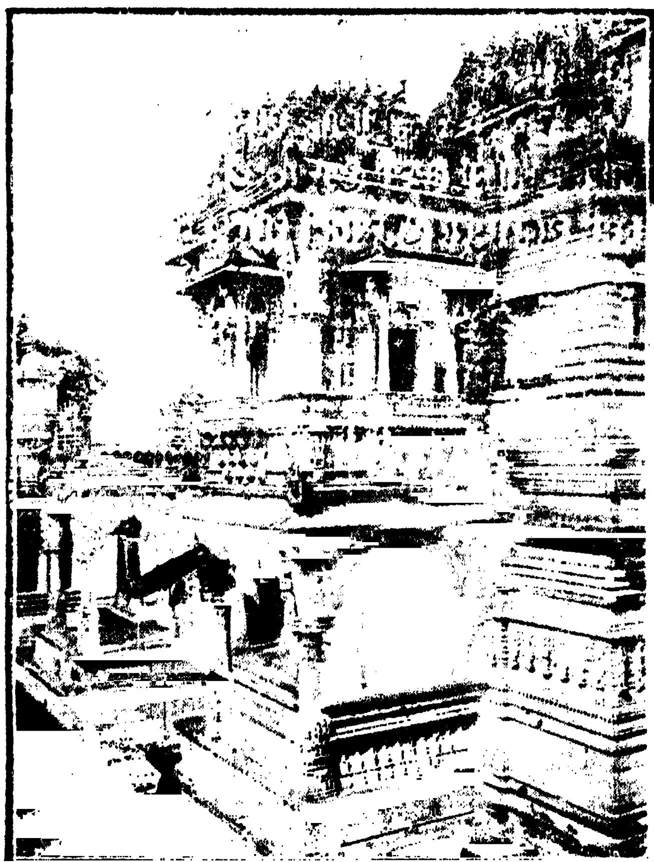
દરવાજામાં થઈ અંદર જતાં સાધુ બ્રહ્મચારીઓને રહેવાનું સ્થાન અને એક મંદિરમાં સહજાનંદ સ્વામિની મૂર્તિ અને છબીઓ છે. હનુમાન અને ગણપતિની મૂર્તિઓ ઘણી સારી છે. ચૈત્ર સુદી ૯ ના રોજ આ સ્થળે સ્વામિનારાયણ પંથના લોકોનો જબરો મેળો ભરાય છે.

હનુમાન મંદિરો—રાયપુરમાં છબીલા, સારંગપુરમાં પંચમુખી, રીચીરોડપર કચરીઆપોળ પાસે બાલાહનુમાન, મિરજાપુરમાં ભીડભંજન, શાહપુરમાં રોકડીઆ, માણેકચોકમાં મસાણીઆ, ઘીકાંટે, કેમ્પમાં, સ્વામિનારાયણના મંદિરમાં હનુમાનજીના મંદિરો છે રાસપુરમાં સલમપુરા હનુમાનનું મંદિર છે.

હઠીસીંગનું દહેરૂં—દિલ્હી દરવાજા બહાર શાહીબાગ તરફ જતાં જમણા હાથ તરફ નજીકમાં જ આ જૈન દેરાસર છે. શહેરમાં ઘણાં જૈન સુંદર દેરાસરો છે. તેમાં આ સૌથી સુંદર અને વિશાળ છે. તેમાં મુખ્ય એક અને બીજાં બાવન દહેરાં અને તેમાં સુંદર મૂતિઓ છે. અને તેની આસપાસની વિશાળ જગો હઠીભાઇની વાડી એ નામે જાણીતી છે. એ વિશાળ મકાનના ત્રણ ભાગ છે. એક ભાગમાં દહેરાં, બીજામાં ધર્મશાળા, અને ત્રીજામાં હવેલી છે. વચ્ચે સુંદર રમણીય બાગ છે. આ મકાન ૭૫ વર્ષ ઉપર (૧૮૪૮) પ્રેમચંદ સલાટની દેખરેખમાં બંધાયું હતું. તે બંધાવતાં લગભગ વીસલાખ

રૂપીયા ખર્ચ થયું હતું. આ દહેરામાં ધર્મનાથ તીર્થંકરની પ્રતિષ્ઠા કરી છે. આ દહેરાંની ઉત્તર દક્ષિણ પહોળાઇ ૧૨૬ ફુટ છે બહારના મંડપ સિવાય પૂર્વ પશ્ચિમ લંબાઈ ૧૬૦ ફુટ છે.

હઠીસીંગનું દહેરૂં.

જૈન લોકોનાં દહેરા.

હઠીભાઈની વાડીમાં-ધર્મનાથ, હરીપુરમાં-વાસુપુજ્ય સ્વામી. સ્ટેશન સામે કંસારાના ડહેલામાં-અભિનંદન. સરસપુર વાસણશેરી-સુમતિનાથ. રાજપુરમાં ચીતામણી, પાર્શ્વનાથ, સંભવનાથ. જમાલપુર ટોકરશાની પોળમાં-પાર્શ્વનાથ. કુવાવાળી પોળ-સંભવનાથ. દરવાજાનો ખાંચો-પાર્શ્વનાથ, કુંથુનાથ. ચુનારાનો ખાંચો-પાર્શ્વનાથ, ચંદ્રપ્રભુ. મંગળપારેખનો ખાંચો-ગોડીપાર્શ્વનાથ, શાંતિનાથ. શેઠ મનસુખભાઇના બંગલામાં-સંભવનાથ. લુણસાવાડો મોટી પોળમાં-સંભવનાથ. કીકાભટની પોળમાં-દોસલાપાર્શ્વનાથ, વિમળનાથ. પંચભાઇની પોળમાં-આદિનાથ, શાંતિનાથ. જુના માઝનવાડામાં-સુમતિનાથ. દેવસાનો પાડો-ચિતામણી, પાર્શ્વનાથ, શાંતિનાથ, ધર્મનાથ. દાદાસાહેબની પોળમાં-આદીનાથ, શાંતિનાથ, પાંજરાપોળમાં-શાંતિનાથ, શીતલનાથ વાસુપુજ્ય, શાશ્વતાજીન. મુડેવાપાર્શ્વનાથની ખડકીમાં-પાર્શ્વનાથ, ધર્મનાથ. ઝવેરીવાડો સોદાગરની પોળમાં-શાંતિનાથ, ચંદ્રપ્રભુ. ઝવેરી પોળમાં-મહાવીરસ્વામી. નીસાપોળ-ચિંતામણ, જગવલ્લભ, પાર્શ્વનાથ, વાસુપુજ્ય, શાંતિનાથ. શેખનો પાડો-વાસુપુજ્ય, શીતલનાથ શાંતિનાય, અજીતનાથ. સંભવનાથની ખડકી-સંભવનાથ, ધર્મનાથ, મહાવીર સ્વામી, સુપાર્શ્વનાથ, આદીનાથ. ચોમુખની ખડકી-શાંતિનાથ, ચોમુખજી. સુતારની ખડકી-અજીતનાથ. વાઘણપોળ-આદીનાથ, મહાવીરસ્વામી, ચીંતામણી પાર્શ્વનાથ, અજીતનાથ, શાંતિનાથ, ચોમુખજી, સુવિધિનાથ, સંભવનાથ. ગોલવાડ-મુનિ-

સુવ્રતસ્વામી. નગીનાપોળ—આદીનાથ. પાડાપોળ—નમિનાથ, વિમળનાથ, પાર્શ્વનાથ. ચંગપોળ સડક ઉપર—સંભવનાથ. ખાડીઆ ગોલવાડ—મહાવીરસ્વામી. સારંગપુર તળીઆની પોળ—પાર્શ્વનાથ, પદ્મપ્રભુ. રાયપુર કામેશ્વરની પોળ—સંભવનાથ. વાઘેશ્વરની પોળ—આદીનાથ. સામળાની પોળ—શામળા સહસ્ત્રફણાપાર્શ્વનાથ, મહાવીર સ્વામી; શ્રેયાંસનાથ, ધનપીંપળાની ખડકી—વાસુપુજ્યસ્વામી. ઢાળની પોળ—મુનિસુવ્રતસ્વામી. ધુસાપારેખની પોળ—ધર્મનાથ. લુહારની પોળ—અજીતનાથ. રૂપા સુરચંદની પોળ—વાસુપુજ્યસ્વામી. દાહીની ખડકી—વિમળનાથ, આદીનાથ. ઘાંચીની પોળ—સંભવનાથ શાંતિનાત. મહુર્ત પોળ—શીતલનાથ. ખેતરપાળની પોળ—સંભવનાથ. ભઠ્ઠીની પોળ—અજીતનાથ. કુસુંબાવાડો—આદેશ્વર. ગોસાંઇની પોળ—શ્રીમંધરસ્વામી, ભાભાપાર્શ્વનાથ. વિદ્યાશાળા—ગોડીપાર્શ્વનાથ. ફતાસાની પોળ—શ્રેયાંસનાથ, વાસુપુજ્યજી, સુમતિનાથ. રીચીરોડ સડક ઉપર—મહાવીરસ્વામી. શાંતિનાથની પોળ—ચંદ્રપ્રભુ, શ્રીમંધરસ્વામી, શાંતિનાથ, પાર્શ્વનાથ, પદ્મપ્રભુ. ટંકશાળમાં—ધર્મનાથ. રામજીમંદિરની પોળમાં—મહાવીરસ્વામી સુમતિનાથ. પાછીઆની પોળમાં—આદેશ્વર, અજીતનાથ, ધર્મનાથ. પીપરડીની પોળ—સુમતિનાથ, શાંતિનાથ. ખારાકુવાની પોળ—સંભવનાથ. લાંબેસર—શામળા, ચિંતામણી સહસ્ત્રફણા પાર્શ્વનાથ. મનસુખભાઈ શેઠની પોળમાં—નેમીનાથ, સુમતિનાથ, પાર્શ્વનાથ. શેઠ જમનાભાઇ ભગુભાઈ—વાસુપુજ્યજી. તોડાની પોળમાં આદીનાથ. લક્ષ્મીનારાયણની પોળ—કુંથુનાથ. ઝાંપડાની પોમાંળ—

આદિનાથ. કાળુસીની પોળ–અજીતનાથ, સંભવનાથ, વિજય ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ, શાંતિનાથ. હાંલ્લાન પોળ–શાંતિનાથ, કુંથુનાથ, પાર્શ્વનાથ, લાવરીની પોળ–વાસુપુજ્યસ્વામી. દહેરાવાળી પોળ–સદાસોમજીની પોળ–શાંતિનાથ. ભંડેરી પોળમાં વાણીઆશેરી–સુમતિનાથ. કાકાબળીઆની પોળ–સુવિધિનાથ, સુપાર્શ્વનાથ. હરીકીશનદાસશેઠની પોળ–શાંતિનાથ. સમેતશિખરની પોળ–ગોડીપાર્શ્વનાથ, સમેતશિખરજી. સુરદાસશેઠની પોળ–આદીનાથ. લાલાભાઈની પોળ–વિમળનાથ. નાગજીભુદરની પોળ–શાંતિનાથ, સંભવનાથ, આદીતનાથ. સરખેજમાં સુમતિનાથ. નરોડા–પાર્શ્વનાથ.

મસીદો—અમદાવાદમાં મુસલમાનભાઈઓ માટે પ્રાર્થના માટે ઘણી સુંદર અને કારીગરીવાળી મસીદો–હજીરા–કબરો–રોજા બંધાયેલા છે. આ પૈકી ખાસ ધ્યાન ખેંચે તેવી ઘણી મસીદો છે.

બાદશાહનો હજીરો, રાણીને હજીરો માણેકચોકમાં અહમદશાહની, ભદ્રના કિલ્લામાં ગુજરાત કલબની સામે સીદીસૈયદની, મિરજાપુરમાં રાણીની, શાહપુરમાં શેખહુશેન મહમદચીશતીની, આસ્તોડીઆ દરવાજા પાસે રાણી શીપ્રીની અને દસ્તુરખાનની, સારંગપુરમાં રાણીની, મહમદગોસની, દોલતખાનામાં એક તોડાની અને જમાલપુરમાં હેલતખાનની અને કાચની મસીદો.

રોજાઓ—પીરમશા, શાહઆલમ, વટવા, પીરાણા અને સરખેજના રોજા છે તેમાંના જમાલપુર દરવાજા બહાર પીરનપરનો મચ્છીબજારમાં મદારનો, શાહઆલમના

રોજા પાસે શાહઆલમનો, સરખેજ ગામમાં સરખે-જનો પીરમહંમદશાહ અને બાદશાહના હજીરામાં સુલતાન અહમદશાહના ઓરસો ભરાય છે.

પારસી દેવળ—અગિઆરી, ત્રણ દરવાજાથી આવતા રસ્તે ખમાસ ગેટ નજીકમાં એ દેવળ છે તેમાં એક મોટા કુંડમાં અગ્નિ રાત્ર દિવસ સળગતો રહે છે. પારસીઓ અગ્નિપૂજક છે, બીજી મિરજાપુરમાં છે.

અંગ્રેજના દેવળ—મિશનસ્કુલ પાસે, મિરજાપુરમાં અને કેમ્પમાં છે. અહિં દર રવીવારે પ્રાર્થના થાય છે.

વાડીઓ—**ઘી**કાંટા પાસે-શેઠ મગનલાલ કરમચંદની વાડી. પાનાભાઇની વાડી. દશાપોરવાડ મેશ્રી વાણીઆની વાડી કંદોઇની વાડી, ગોલાની વાડી, ઘાંચીની વાડી, બ્રહ્મચારીની વાડી, તેમાં શાંતિભુવન થીએટર છે. **મિરજાપુરમાં**—બાકરઅલીનો વંડો. **જમાલપુર** જતાં શેઠ ભગુભાઇનો વંડો, દશાનાગરની વાડી. **દોલતખાનામાં** ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણોની વાડી, તથા સુતારની વાડી, દરજીની વાડી. **પાંચકુવા** પાસે-કડીઆની વાડી, રંગરેજની વાડી, કંસારાની વાડી. **હાજાપટેલની** પોળમાં-વીશા શ્રીમાળીની વાડી. **શાકમારકીટમાં**—વીશાશ્રીમાળીની વાડી. **શાહપુરમાં**—તાણીઆના મહાજનની વાડી. **રીચીરોડ** પાસે-રાવતની વાડી, તેમાં ત્રીજો શેર બજાર છે. **ઢાળની** પોળ પાસે-દશા દિશાવળની વાડી. **ખાડીઆમાં** બ્રહ્મક્ષત્રીની, નાગરની વાડીઓ. **કાળુપુરમાં**—ગજીઆણીવાળા મહાજનની વાડી, તરગાળાની વાડી, વીશાપોરવાડ

મેશ્રીવાણીઆની વાડી, ટંકશાળ પાસે. પ્રેમદરવાજા પાસે-તાણીઆના મહાજનની વાડી. દાણાપીઠામાં-ફુડીઆની વાડી.

આ ઉપવાંત બીજી ઘણી નાની મોટી વાડીઓ જુદા જુદા ધંધાવાળાઓ પોત પોતાના પંચની સભાઓ તથા જમણવારો વગેરે કામમાં વાપરે છે.

ધર્મશાળાઓ—રેલવે સ્ટેશનની સામે-રેવાબાઈ ધર્મશાળા, સ્ટેશન આગળ મુસલમાનોને ઉતરવા આમીનના મસીદનું મુસાફરખાનું છે, શેઠ મણીલાલ રણછોડદાસ વિશ્રામભુવન, તથા શેઠ હરિવલ્લભ મૂળચંદની ધર્મશાળા. સ્ટેશનથી સારંગપુર જવાના રસ્તા પર-શેઠ મગનભાઇ કરમચંદની ધર્મશાળા તથા ભાટીઆની ર્ધશાળા. પાંચકુવા જવાના રસ્તાપર-લલ્લુભાઇ કરસનદાસની ધર્મશાળા. ઇશ્વરલાલ ઓચ્છવલાલની ધર્મશાળા. કુપાસીઆ બજારમાં આગાખાન બીલ્ડીંગ. રતનપોળમાં મરચી પોળમાં-શેઠ દલપતભાઈ ભગુભાઇની ધર્મશાળા. મિરજાપુરમાં-દિગંબર જૈનોની એક ધર્મશાળા. તથા પારસી અગીઆરી. શાહપુરમાં શેઠ રણછોડલાલ છોટાલાલની ધર્મશાળા. શાહપુરના નાકા આગળ-ગ્રાન્ટ હોટલ, તેમાં યુરોપીયનો ઉતરે છે.

આ સિવાય ઘણે ઠેકાણે ધાર્મિક આશ્રમો, મંદિરો અપાસરા, અખાડા, મસીદો :વગેરે છે. જ્યાં સાધુ સંત ફકીરો અને નિર્ધન જનો અલ્પ સમયની વિશ્રાંતિ મેળવી સંસ્થાપકોને આશીર્વાદ દેતાં આવે છે અને જાય છે.

☞ શહેરમાં જોવાલાયક સ્થળો. ☜

અમદાવાદમાં બહારગામના માણસો આવે, તેને બહુ બહુ જોવાનું મળે છે. રીચીરોડના મોટા રસ્તા અને ત્યાંની દુકાનો, મસ્તકી મારકીટનો વેપાર અને ધમાલ અને રસ્તાઓમાં માણસોની દોડાદોડ; ગામડાંનો માણસ તો આ બધું જોઇ બેબાકળો બની જાય, રાત્રે બહાર નીકળ્યો હોય તો દીવાઓની હારને હારથી અને મોટરોના ભૂં ભું અવાજથી ભડકીજ જાય. અમદાવાદ તો જાણે નાની દુનિયા છે. દરેક જાતની ભાષા, દરેક જાતના પહેરવેશ, દરેક જાતની બનાવટ, જે જોઇએ તે બધું અમદાવાદથી મળી આવે. આ બધામાં ખાસ જોવા જેવી જગાઓએ દરેક છોકરાએ જઈ આવવું જોઇએ. અમદાવાદમાં ભૂલા પડીએ તો પોલિસના સિપાઇને પુછવાની ટેવ રાખવી, અમદાવાદમાં પોલીસની સગવડ બહુ સારી છે. મોટા રસ્તાઓ પર સિપાઇઓ રાત દિવસ ઉભાજ હોય છે. ગાડી ઘોડાની તથા મોટરોની દોડધામ એટલી બધી રહે છે કે તેવો બંદોબસ્ત ન હોય તો કોઇવાર ચગદાઇ મરીએ. નાકે નાકે પોલિસના સિપાઇ દેખરેખ રાખે છે અને ગાડીવાળાને તથા મોટરોવાળાને હુકમ કરી કોઇવાર જરૂર પડે તો અટકાવી શકે છે. ભુલા પડેલાને પણ પોલિસના સિપાઇ મદદ કરે છે. માટે અડચણના વખતમાં સિપાઇને શોધી તેને પુછી જોવાથી અડચણ દૂર થાય છે. તમે ધ્યાનમાં રાખ્યું હશે તો કોઇવાર પોલિસના સિપાઇ ગાડી રોકે છે, અને બાજુ બદલવા કહે છે. આમ શા માટે કરે છે તે જાણો છો? ગાડીઓ હાંકવાવાળાએ પો-

તાના ડાબા હાથ તરફના ભાગ પરજ ગાડી હાંકવી જોઇએ એવો કાયદો છે. તે કાયદો કોઇ તોડે તો પોલિસનો સિપાઈ તેની ખબર લઈ તેને સુધારે છે, આવું કરવાનું કારણ તો સમજી શકાય તેવું છે. મોટી સડકે ઉભા રહેશો અને પાંચ મિનિટમાં જોશો તો તેટલા વખતમાં તો સો પચાસ ગાડી આવે છે ને જાય છે. તેવે વખતે આડી અવળી મરજીમાં આવે તેમ ગાડી હાંકે તો કેટલો ગોટાળો થાય? માટે નિયમ કર્યો છે કે હાંકવાવાળાએ પોતાની ગાડી ડાબા હાથ પરજ રાખવી, જેથી ગાડી સામાસામી અથડાવાનો વખતજ ન આવે.

ફુટપાથ—માણુસો માટે ખાસ સગવડ છે, તે જાણો છો? રસ્તાને બંને છેડે જરા ઉંચી લીંપેલી પગથી છે તેને 'ફુટપાથ' કહે છે- તે માણુસો માટે છે. રસ્તા પર ગાડી ઘોડાની ધમાલ હોવાથી સલામતી ઓછી ગણાય, માટે જ આવી પગથી રાખી છે. છોકરાંઓએ હમેશાં તેનો ઉપયોગ કરવો, જેથી અકસ્માતનો સંભવજ ન રહે.

પાદશાહનો હજીરો—માણેકનાથની મઢીને કાયમ રાખી તેને છેક નજીક માણેકચોકમાં જ સુલતાન અહમદશાહે પોતાનો હજીરો-રોજો બંધાવ્યો છે. તેમાં શહેર વસાવનાર સુલતાન અહમદશાહ અને તેના શાહજાદા સુલતાન મહમદ અને બીજા મોટા ત્રણ શાહજાદાઓને દાટયા છે, રોજામાં તેમની સફેદ આરસની પાંચ કબરો છે, રોજો ૮૭½ ફીટનો છે ૩૬ ફીટ ચોરસનો એક મોટો ઓરડો છે. એ રોજાનો મોટો દરવાજો પૂર્વ તરફ પડે છે, એના પર ચાર વખત નોબત વાગે છે.

રાણીનો હજીરો—પાદશાહના હજીરા સામે એ હજીરો સલતાન-અહમદશાહે પોતાની બેગમો-રાણીઓને દાટવા માટે બંધાવેલો છે. અને તે ચારે મેર પત્થરની કોતરણીવાળી જાળીઓથી ઘેરાયલું છે, તેની માંહે બેગમની કબરો છે. સુલતાન-મહંમુદ બેગડાની રાણી રૂપમંજરીને આ રોજામાં દાટી હતી. તેના પર કબર-રોજો તેણે બંધાવ્યો હતો આ રોજો સુંદર અને જોવાલાયક ૧૨૧½ ચોરસફીટ છે.

જુમામસીદ.

જુમામસીદ—રીચીરોડપર છે. તેને ત્રણ બારણાં છે. તે પૂર્વ પશ્ચિમ ૨૮૨ ફુટ લાંબી અને ઉત્તર દક્ષિણ ૨૩૮ ફુટ પહોળી છે. તેમાં ૩૬૦ થાંભલા છે. પાદશાહના હજીરા-ની પાછળ સુલતાન અહમદશાહે બંધાવેલી છે. તે અમદા-

બાદમાં રહેતા બધા મુસલમાનો જુમાના રોજ શુક્રવારની નિમાજ (પ્રાર્થના) એકી સાથે પઢી શકે એવડી વિશાળ છે. તેમાં પેસવાનાં ત્રણ દ્વાર છે. મુખ્ય દ્વાર ઉત્તર તરફનું રીચીરોડ પર પડે છે. પૂર્વ દિશા તરફનું બાદશાહના હજીરામાં પડે છે. દક્ષિણ તરફનું શાકમારકીટના સામે પડે છે. આ મસીદમાં વચ્ચો વચ્ચ હોજ છે. તેની આસપાસ બધું ચોગાન પત્થરથી જડેલું છે. આ મસીદ બાંધતાં દશ બાર વર્ષ લાગ્યાં હશે, તેને બંધાયે ૫૦૦ વર્ષ થયાં છે.

ત્રણ દરવાજા—ભદ્રના કિલ્લા તરફ જતાં પત્થરની ભવ્ય ઈમારત બંધાવેલી છે. આમાં ત્રણ દરવાજા સાથે સાથે બાંધેલા છે. તેની કારીગરી ઉત્તમ પ્રકારની છે. દરવાજાની ઉપલી કમાનો જમીનથી ૨૫ ફુટ ઉંચી છે.

કારંજ એટલે હોજ—એ ત્રણ દરવાજા અને ભદ્રની વચ્ચે પત્થરથી બાંધેલું મકાન છે. તેની નીચે ભોંયરૂં છે. તે પહેલાંનો હોજ છે. આ હોજ આસપાસ દર શુક્રવારે બજાર ભરાતો. એ બજાર કોઇ એકજ ચીજનું નહિ. પણ દરેક ચીજોનું ભરાતું, શુક્રવાર મુસલમાનનો ખાસ વાર હોવાથી એ બજાર શુક્રવારે ભરાતું. ભદ્રમાં ત્રણ દરવાજા અને ભદ્રનાં દરવાજાની વચ્ચેના, મેદાનમાં એવું ખાસબજાર ભરવામાં આવતું, અને કેટલીકવાર બાદશાહ તથા અમીરો વચમાંથી ઉંચી જગાએથી એ બજાર જોતા. આ વખતે આસપાસના ગામોમાંથી અનેક વેપારીઓ આવીને પોતાની વસ્તુઓનું પ્રદર્શન કરતા અને ઘણો માલ ખપતો, ઢોરનું

બજાર પણ એ દીવસેજ ભરાતું આ રિવાજ અમદાવાદમાં આજ સુધી ચાલુ રહ્યો છે.

ટેમ્પલ બાગ—હાલમાં આ બાગ કાઢી નાંખીને ત્યાં લીલોતરી કરી ચીનુભાઈ માધવલાલ બેરોનેટનું મોટું પૂતળું મુકવાનું છે.

બાવલું—ભદ્રના દરવાજાની સન્મુખ અમદાવાદના ડિસ્ટ્રીકટ અને સેશન્સ જડજ મી. ફિલપોટસ સાહેબનું બાવલું છે.

બાવલાના સામે મીડલ સ્કુલ છે. જોડે હેમાભાઇનું પુસ્તકાલય છે. બાવલાની પશ્ચિમ દિશાએ ગુજરાત વર્નાકયુલર સોસાયટીનું મકાન છે. આ સોસાયટી ગુજરાતના લોકોમાં વિદ્યાનો વધારો કરવાના તથા ગુજરાતી ભાષા સુધારવાના હેતુથી સ્થપાઇ છે. એના મકાન ઉપર પ્રેમાભાઈ હોલ બાંધેલો છે. તેમાં જાહેર ભાષણો થાય છે. પાસે ખાનબહાદુર જહાંગીરજીનો બંગલો છે, તેમાં કલેકટર સાહેબની કચેરી બેસે છે.

આજમખાંનો મહેલ—ભદ્રમાં હાલ પોસ્ટ ઓફિસ છે તે આજમખાંના મહેલમાં બેસે છે. મોગલાઇના જે બેચાર સુબાઓએ મકાન બાંધીને અમદાવાદમાં પોતાનું નામ અમર કર્યું છે તેમાં આજમખાનું નામ મુખ્ય છે. આજમખાં ઈ. સ. ૧૬૩૫ માં ગુજરાતનો સુબો હતો. ઇ. સ. ૧૬૩૭ માં ભદ્રના મુખ્ય દરવાજાની દક્ષિણ તરફની ભીંત તોડીને આ મહેલ તેણે બંધાવ્યો. મહેલના મુખ્ય ચોરસ ભાગની લંબાઈ

(ઉંડાઇ) ૨૪૦ ફુટ છે અને પહોળાઇ ૨૧૦ ફુટ છે. ઉત્તર દક્ષિણ પાંખો લંબાવેલી છે. ઉત્તરની પાંખ સાથે ભદ્રના કિલ્લાને જોડી દીધો છે. દક્ષિણની પાંખ દક્ષિણ તરફ ૨૫૦ ફુટ લાંબી છે. આ મહેલની અંદરની રચના પહેલાં કેવી હશે તે બરોબર ચોકસ કહી શકાતું નથી. કારણ કે એના ઘણા અવતાર થઈ ગયા છે. જ્યારે એમાં કેદખાનું હતું ત્યારે પણ ફેરફાર થયા હશે એમ મનાય છે. તેમાં પેસવાનો દરવાજો ૧૮ ફુટ ઉંચો છે. અંદર આઠ ખુણાનો મંડપ છે. તેનું બાંધકામ જોવા જેવું છે. મહેલમાં ભોંયતળીઆની નીચે હોજ અને વિશાળ ભોંયરૂ છે. તેમાં થઈ મહેમદાવાદ સુધી જવાનો છોબંધ રસ્તો છે. દક્ષિણ પાંખ ભદ્રના કોટની બહાર ૨૫૦ ફુટ સુધી લીધી હતી. હાલ ડિસ્ટ્રીકટ કોર્ટમાં જવાનો દરવાજો એ મહેલનો છે. એ પાંખને સુધરાવી ઉપર મેડો કરાવી હાલ ડિસ્ટ્રીકટ કોર્ટ કરાવેલી છે. એની અને ભદ્રની વચ્ચેનો કોટ તોડી નંખાવીને કોટ માટે બીજાં મકાનો વધાર્યાં છે. મહેલની પાછળની ઓરડીઓમાં સરકારી દફતરો રહે છે. આજે અમદાવાદના લોકોએ મ્યુઝિયમ બનાવવા માટે આ મહેલની માંગણી કરેલી છે. અને સરકારે તે આપવાની હા પાડી છે.

હેડ પોસ્ટ ઑફિસ—ભદ્રકાળી માતાના દહેરા પાસે આજમખાનના મહેલમાંજ મોટી હેડ પોસ્ટ ઓફિસ છે. અહીં દેશપરદેશની ટપાલ આવે છે અને જાય છે. આવેલા કાગળો, મનીઓરડરો, પારસલો વગેરે શહેરમાં વહેંચાય છે. તેમજ સેવિંગબેંક વગેરે સર્વ કામકાજ પણ અહીં થાય છે

શહેરમાં બીજી નાની જિલ્લાવાર પોસ્ટ ઓફિસો છે. હેડ પોસ્ટ ઓફિસ મિરજાપુરમાં નવા બનાવેલા મકાનમાં લઇ જવામાં આવશે.

ભદ્રકાળી ભદ્રનો કિલ્લો—ભદ્રકાળી માતાના દહેરા પાસે આ કિલ્લો છે. તે ચોરસ આકારનો છે. પૂર્વ પશ્ચિમ લંબાઇ ૪૪૭ ગજ અને ઉત્તર દક્ષિણ પહોળાઈ ૪૦૦ ગજ ક્ષેત્રફળ કુલ ૪૩ એકર વિસ્તારમાં છે. અને ચારે તરફ આઠ દરવાજા હતા. પણ હવે તો માત્ર બેજ રહ્યા છે, ભદ્રના કિલ્લાનો દેખાવ તો ઘણોજ રમણીય છે. ભદ્રમાં ભદ્રકાળી માતાનું મંદિર છે, તે આખા શહેરમાં પ્રસીદ્ધ છે. અને તેના દર્શન કરવા શહેરના જુદા જુદા ભાગોમાંથી લોકો આવે છે. આસો સુદી આઠમે હવન થાય છે.

કલોકટાવર—ભદ્રના મુખ્ય દરવાજામાં પેસતાં મધ્યમાં ઉંચી દિવાલપર મોટું કલોકટાવર–વાગતું ઘડિઆળ છે. તે શહેરના ઘણાખરા ભાગમાં સંભળાય છે. કલોકટાવર નીચે ભદ્રના મુખ્ય દરવાજામાં પેસતાંજ એજ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેકટર સાહેબની ઓફિસ છે. દરવાજા બહાર તાલુકદારી સેટલમેન્ટ ઓફિસર, એકિઝકયુટિવ એંજિનીઅરની ઓફિસો છે. ડિસ્ટ્રીકટ લોકલબોર્ડ ઓફિસ, ઇમ્પિરિઅલ બેંક, સબરજીસ્ટાર, સિટિમાજિસ્ટ્રેટ, અને બીજી સરકારી ઓફિસો અને ગવર્નમેન્ટ તાર ઓફિસ પણ છે.

કિલ્લામાંથી બહાર નીકળવાનો બીજો દરવાજો છે. તેની બાજુમાં સુલતાન અહમદશાહ ૧ લાએ સૌથી પહેલાં

બંધાવેલી મસીદ છે. તેને રાજાની મસીદ કહે છે તે મસીદની સામે રસ્તાપર ગુજરાત કલબ છે. ત્યાં શહેરના સદ્‌ગૃહસ્થો, અમલદારો, શેઠીઆ, વકીલો, ડોકટરો, વગેરે સાંજના ટેનીસ વગેરે રમતો રમી આનંદમાં વખત ગાળે છે. કોટનો કેટલોક ભાગ પાડીને હાલમાં તે કલબમાં એક બારી મુકેલી છે. કોટનો કેટલોક ભાગ છોકરાઓને નજરે બતાવવો હોય તો આ કલબમાં લઇ જઇને બતાવવો.

દીવાની ખાતું—ભદ્રના કિલ્લામાં ડીસ્ટ્રીકટ અને સેસન્સ જડજ, ફર્સ્ટ કલાસ, સ્મોલકોઝ દીવાની જેલ, દફતર ખાનું લેવડ દેવડની ફરીયાદનો ઇન્સાફ અપાય છે.

સીટીસર્વે ઓફિસર—દીવાની ખાતાની સામેના બંગલામાં શહેરની માપણી કરનાર અમલદારની ઓફિસ છે.

વિકટોરિયા બાગ—ભદ્રના કિલ્લાના દક્ષિણ દરવાજા સામે બાગ છે. તે વીસેક વર્ષ પર મહારાણી વિકટોરિયાના મરણ પછી યાદગીરી કાયમ રાખવા માટે મ્યુનિસિપાલિટિ તરફથી બનાવેલો છે. અને તેનું નામ વિકટોરિયા ગાર્ડન રાખ્યું છે. બાગમાં વિકટોરિયાનું પુતળું ખાસ જોવા જેવું છે. આપણાં ભલાં અને માયાળું મહારાણીને જોતાં આપણું હૃદય હર્ષથી અને ભક્તિથી ભરાઇ જાય છે. દરેક છોકરાએ ત્યાં જઇને તે આપણી 'વડી દાદી'ના દર્શન કરવાં જ જોઇએ અને તેમને પગે લાગી આપણને વફાદાર પ્રજા બનાવે તેવું પ્રભુ પાસે માગવું જોઇએ. દેશી કારીગરીનું તિલક મહારાજાનું બાવલું હાલમાં મૂકેલું છે. દર રવીવારે બેન્ડ

વાગે છે. ફુલ, ઝાડ, જાત જાતનાં વેલીપુલ, સુંદર ક્યારાઓ, મજાના વેલ મંડપો, વગેરે ખુશ કરે તેવું છે. સવાર સાંજ લોકો અહીં ફરવા અને હવા ખાવા માટે આવે છે. પાસે શેઠ બહેચરદાસ અંબાઈદાસની મીલ છે. વિકટોરિયા બાગની થોડે છેટે આઈ. પી. મિશનનું દેવળ, મિશન સ્કુલ, દીવાની-ખાતુ, ભદ્રનો કિલ્લો. ડાબી બાજુના રસ્તા પર સંસારસુધારા હોલ છે. તેના મેડા ઉપર દેશહિતના કામ કરનારાં મંડળોની ઓફિસો છે. અને નીચે સસ્તુંસાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલયની ઓફિસો છે. આ કાર્યાલય સ્વામિ અખંડાનંદ ભિક્ષુક ચલાવે છે, તેમાં ગુજરાતી ભાષાનાં સારાં પુસ્તકો પ્રગટ કરી જુજ કીંમતે વેચે છે.

કિલ્લા—શહેરની અંદર કિલ્લા બે છે. એક ભદ્રનો અને બીજો ગાયકવાડની હવેલીનો એ કિલ્લો (ગાયકવાડની હવેલી) એ નામે ઓળખાય છે. તે રાયખડ અને ખાન-જહાન દરવાજા વચ્ચે મરાઠાઓએ મરાઠા અને મોમીનખાન વચ્ચે શહેરની રાજ્યસત્તાની વહેંચણી થયાથી ઈ. સ. ૧૭૩૮ માં બાંધ્યો હતો, હાલ ત્યાં પોલીસ હેડકવાટર્સ છે. અને તેથી ત્યાં કેટલાક ઉપરી પોલીસ અમલદારો અને સિપાઈઓ રહે છે. શહેરમાં જે કંઈ ગુન્હા બને તેની નોંધ અહીં થાય છે. લગ્ન વખતે વાજાંની રજાચીઠ્ઠી પણ ત્યાં આગળથી મળે છે.

પ્રાર્થનાસમાજનું મંદિર—તેમાં દર રવીવારે ઘણા માણુસો ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરે છે આ મંદિરની સામે ટ્રેનિંગ કોલેજ છે.

પ્રેમચંદ રાયચંદ ટ્રેનિંગકોલેજ—જેમાં ગુજરાતી શાળાઓ માટે પુરૂષ શિક્ષકો તૈયાર થાય છે.

મહાલક્ષ્મી ફિમેલ ટ્રેનિંગકોલેજ—જેમાં કન્યાઓ માટે સ્ત્રી શિક્ષકો તૈયાર થાય છે.

ભોળાનાથ લેડીઝ ઇન્સ્ટિટ્યુટ—એટલે સ્ત્રીઓ માટેની લાયબ્રેરી મહાલક્ષ્મી ફિમેલ ટ્રેનિંગકોલેજની સામે છે. કોઈ કોઇ વાર ભાષણ માટે પણ એ વપરાય છે. અહીંના ચોગાનમાં કેળવાયેલી સ્ત્રીઓ ટેનીસ વગેરે રમતો રમે છે.

પારસી દેવળ અગિઆરી—ત્રણ દરવાજાથી આવતા રસ્તે ખામાસા ગેટ નજીકમાં એ દેવળ છે. તેમાં એક મોટા કુંડમાં અગ્નિ રાત દિવસ સળગતો રહે છે. પારસીઓ તેને પૂજે છે.

ખમાસાગેટ—પોલીસથાણું-જમાલપુર અને એલિફન્ટરોડ તરફ જતા રસ્તાના નાકે આ ગેટ છે.

વૈશ્ય સભા—જમાલપુરના રસ્તે છે. ત્યાં મેશ્રી વાણીઆના ગરીબ છોકરાઓને રાખી કેળવણી અપાવે છે.

તેનું ફંડ સારૂં છે, સને ૧૯૦૩ ની સાલમાં તેની સ્થાપના કરવામાં આવેલી છે.

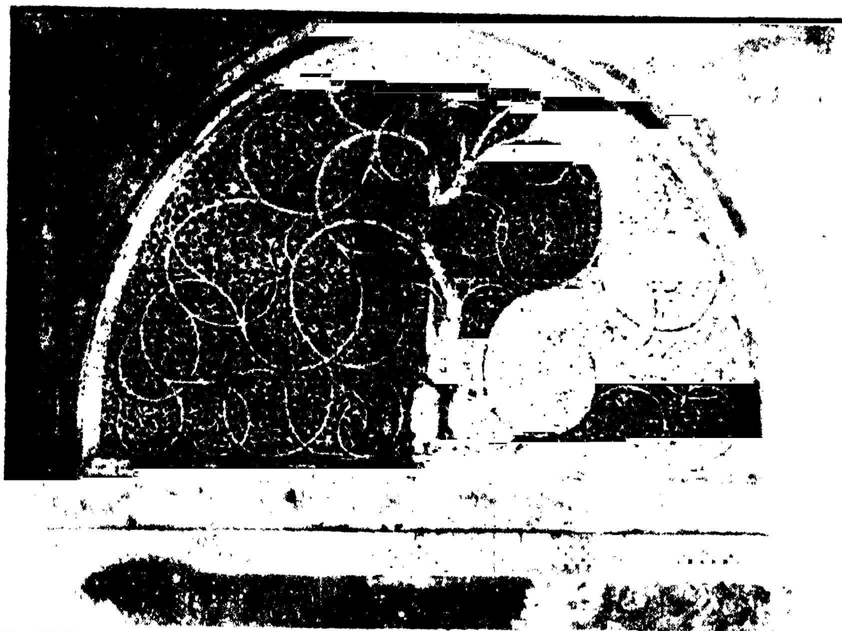
મ્યુનિસિપાલિટિ—ખામાસા ગેટથી આગળ પૂર્વ તરફ પાનકોરના નાકા તરફ જતા રસ્તે ડાબી બાજુએ બગીચાવાળું ભવ્ય અને વિશાળ મકાન છે તેને કોઠો પણ કહે છે તેમાં જુદાં જુદાં ખાતાવાર ઓફિસો છે. મેમ્બરો જે ભાગમાં બેસે છે તેને ગાંધીહોલ કહે છે. ફાયર સ્ટેશન શહેરમાં આગ લાગે ત્યારે તે ઓલવવાનાં સાધનો–પાણીના બંબો તથા મોટરો રાખેલી છે.

દાણાપીઠું—કોઠાની પાસેજ મ્યુનિસિપાલિટિએ બંધાવેલું છે ત્યાં બધી જાતનાં ધાન્ય વેચાય છે. દક્ષિણ દસક્રોઇ તાલુકાના મામલતદારની કચેરી છે. તેની પાસે હાઇસ્કુલ નંબર ૧ ની શાળા સરસ બંધાવેલી છે.

આસ્ટોડિયા ચકલામાં દસ્તુરખાનની મસીદ છે. કાજીનું ધાબુ છે. રાણી શિપ્રાની મસીદ છે.

માંડવીની પોળ—એ શહેરમાં સૌથી મોટી પોળ છે. તથા તેમાં બંને બાજુએ બીજી મોટી મોટી ૧૫–૨૦ પેટા-પોળો છે. તેનું બીજું બારણું આસ્ટોડીયા ચકલામાં પડે છે. એ રોડને ઓલીફન્ટ રોડ કહે છે.

સીદી સૈયદની મસીદની જાળી.

લાલ દરવાજા બહાર ઇશાન ખુણામાં અમદાવાદ વ-સાવનાર સુલતાન અહમદશાહ ૧ લાના ગુલામ હીદી સૈયદ જેનાપર સુલતાનની બહુ મહેરબાની હતી. ધીરે ધીરે તે ધનવાન અને સત્તાવાન થયો. શાહી હદમાંજ તેણે સુંદર મસીદ બંધાવી છે. આ મસીદની અંદરના ભાગમાં પત્થર-ની જાળીઓ જોવા જેવી છે. જાળીઓ ૧૦ ફુટ પહોળી છે. અને ઉંચાઇમાં ૭ ફુટ છે. આખા એશીઆમાં આ જાળી-ઓનો જોટો નથી. આ જાળીઓમાં ડાળાં, ડાળી, પાંખડાં, પાંદડાં સાથે ઝાડ પત્થરની આરપાર કોતરેલું છે, તેનું કો-

તરકામ ઘણુંજ ઉમદા અને ઝીણામાં ઝીણું નકસી અને સુંદર છે. આ મસીદના સામે શેઠ મંગળદાસ ગીરધરદાસનો બંગલો છે.

સીદી સૈયદની મસીદ પાસેથી ખાનપુર દરવાજે અને બીજો મિરજાપુર થઇ દિલ્હીગેટ સુધી એ બે મોટા રસ્તા તેમજ ખાસ બજારમાંથી સલાપોસરોડ અને મિરજાપુર થઇ દિલ્હીગેટ તરફ પણ રસ્તો જાય છે. સલાપોસ, લાલદરવાજા અને મિરજાપુરરોડ એ પારસી લત્તો છે. આ રસ્તે પારસી ધર્મશાળા, હેડ પોસ્ટ ઓફીસ, મજુર ઓફિસ, ખ્રિસ્તી ઓફિસ, આર. સી. હાઇસ્કુલ, અને મોમનાની મસીદ છે. આર. સી. (રા. બા. રણછોડલાલ છોટાલાલ) હાઇસ્કુલમાં અંગ્રેજી ધોરણ ચોથાથી સાતમા સુધી શીખવાય છે.

રતનપોળમાં—માણેકચોકમાંથી રતનપોળમાં થઈ દરીઆપુર જતાં રતનપોળમાં ખાસ કરીને અહીં સ્ત્રીઓના બરનું કાપડ વેચાય છે અને સોનારૂપાના દાગીના તૈયાર વેચનારાઓની દુકાનો છે. જરમનસીલવર મારકીટ ઘણી સરસ બનાવવામાં આવી છે તેની પાસે નગરશેઠ મારકીટ પણ છે, તેમાં કાપડના વેપારીઓની દુકાનો છે.

ઝવેરીવાડ—અહીં ગંગાબાઇ જૈન કન્યાશાળા છે.

પાંજરાપોળ—અહીં ઘરડાં, કામ કરવા માટે અશક્ત, અને અપંગ ઢોરો તેમજ જીવહિંસા થતી અટકાવવા માટે બકરાં, ઘેટાં, પાડા વગેરે રાખેલાં છે. શહેરમાંથી કૂતરા પકડીને બહારગામ મુકી આવવાનું કામ તે મહાજન કરે છે.

ઝવેરીવાડ થઈ પાંજરાપોળ થઇ આગળ જતાં હસતીબીબી-નો ગોખલો છે. ત્યાંથી આગળ જતાં સ્વામિનારાયણનું મંદિર આવે છે. ત્યાંથી આગળ જતાં કટકીઆવાડ પાસે નવગજા પીરની કબર છે તે કબર નવ ગજ લાંબી છે. તેથી તેને નવગજા પીર કહે છે.

પાનકોરનાકાથી દિલ્હી દરવાજા તરફ જતાં રસ્તે પીર-મશાહનો રોજો, રોજા સામે હાલમાં કસ્તુરભાઇ શેઠે નમુના-દાર દુકાનો કાઢેલી છે. સિવિલહોસ્પિટલ, શાંતિભુવન, આ-નંદભુવન, માસ્તર, ભારતભુવન એ ચાર થીએટરો—નાટક-શાળાઓ માટે છે.

દિલ્હી દરવાજાની સડકથી પ્રેમ દરવાજે જતા રસ્તે લુણસાવાડા નજીક અચરતલાલ વેરાગીનું સંન્યાસી માટેનું અન્નસત્ર છે, આ અન્નસત્રના મકાન ઉપરના ઉંચા મિનારા ઉપર ચારે તરફ જોઇ શકાય તેવું ભદ્રના ઘડિઆળ જેવું મોટું વાગતું ઘડિઆળ છે, તેમાં કલાકના આંકડા ગુજરાતી છે. આ રસ્તાને જાનકીરોડ કહે છે. શેઠ મંગળદાસ ગીરધર-દાસે પાર્વતીબાઇ સુતિકાગ્રહ નામનું પ્રજાહીત દવાખાનું બંધાવેલું છે તેમાં સુવાવડ ખાતાનો હોલ છે. આગળ જતા સર્જ્યુદાસજી મહારાજની જગા અને મંદિર છે. તેમાં હમેશાં સવારે ૭ાા થી ૮ાા સુધી કથા બેસે છે. તેની સામે પ્રેમ દરવાજો આવે છે. તેની પાસે જનાવરો માટેનું દવા-ખાનું આવેલું છે.

માણેકચોકમાં લીલો મેવો અને કંદોઇઓળમાં જાત-

જાતની મિઠાઇ વેચાય છે. ત્યાંથી આગળ ડાબા હાથ તરફ કાળુપુર જવાનો રસ્તો છે.

રા'મંડળિક—ખાનજહાનની કબર—સુલતાન મહુમદબેગડાએ જુનાગઢ જીતી ત્યાંના રાજા રા'મંડળિકને કેદ કરી અમદાવાદ આણ્યો અહીં તે મુસલમાન થયો. સુલતાને તેને ખાનજહાનનો ઇલ્કાબ અને જાગીરો આપ્યાં હતાં, મુસલમાનો તેને પીર તરીકે પૂજે છે. તેની કબર કંદોઇઓળની દુકાનમાં આજે પણ છે. કંદોઇઓળથી જમણા હાથ તરફ ચાંલ્લાઓળ થઇ એક રસ્તો સાંકડીશેરીના નાકે થઈ આસ્તોડીઆ જાય છે.

ચાંલ્લાઓળમાં—દાગીના રસવા, ચાંલ્લાઓ બનાવવાનું કામ, સ્ત્રીઓની ચોળીઓ શીવવાનું કામ, પતરારાં પડીઆ વાળાઓની દુકાનો, સોનારૂપાના દાગીનાની દુકાનો, બંગડીઓવાળાની દુકાનો, માતાની આંગીઓ બનાવવાની દુકાનો વગેરે છે.

ચાંલ્લાઓળથી પુલ તરફ વળતાં ગાંધીવટાની અને કાગદીઓળ કાગળો વેચનારની દુકાનો છે, ચોપડા નવા જુના બાંધવાનું કામ પણ અહિં આગળ થાય છે. આગળ ચાલતાં ડોસીવાડાની પોળમાં પેસ્તાંજ જૈન દેરાસર અને છેક ખુણામાં ગોસાંઇજીનું મોટું મંદિર છે. તેમાં નટવરલાલ અને શ્યામલાલની મૂર્તિઓ છે. વૈષ્ણવવલ્લભી સંપ્રદાયનું આ મંદિર શહેરમાં મોટામાં મોટું અને જાણીતું છે. ડોસીવાડાની પોળ સામે ફતાસાની પોળ છે, આ પોળ તોડીને

રીચીરોડ ઉપર જવાનો રસ્તો કર્યો છે. આ રસ્તાની બાજુએ મહાવીરસ્વામીનું વિશાળ જૈન દેરાસર છે.

ટંકશાળ—કાળુપુરના રસ્તે જહાંગીર પાદશાહે સ્થાપેલ ટંકશાળનું વિશાળ ગંજાવર પાદશાહી વખતનાં થએલાં મકાનોમાંનું જોવાલાયક મકાન છે. તેમાં હાલ છોકરાઓની અંગ્રેજી તથા છોકરીઓની નિશાળ બેસે છે. વીસાપોરવાડ મેશ્રી વાણીઆની પણ વાડી જોવા જેવી છેજ.

ધનાસુતારની પોળમાં—અંબાજી માતાનું મંદિર ઘણું જુનું છે. બહુચરાજીનું મંદિર, રણછોડજીનું મંદિર ગુંદીની પોળમાં છે. પોળ પણ ઘણી મોટી છે તેમાં ૧૫૦૦ ઘરો છે. તેમાં ગજ્જર રમણલાલ ગોરધનદાસનું મકાન જોવા જેવું છે.

પાંચપટીમાં—કાગળના મોટા વેપારી કાગદીઓની દુકાનો છે.

કાળુપુરમાં—હવાટાવર હાલમાં બાંધવામાં આવેલો છે. તેમાં ભદ્રના ઘડીઆળ જેવું મોટું વાગતું ઘડીઆળ છે. શક્કરખાનની મસીદ છે. મીટ માર્કેટ છે.

ભદ્રથી માણેકચોક, રીચીરોડ, રીડરોડ, ચાર રસ્તા થઇ રેલ્વે સ્ટેશન સુધી ધોરી માર્ગ જાય છે. ત્રણ દરવાજાથી માણેકચોક તરફ જતાં સામસામી દુકાનોની હારો છે તેમાં જમણી તરફની ઘણીખરી દવા વેચનારાની દુકાનો છે. બાલેન્ટાઇનની હવેલીમાં પ્રોપ્રાયટરિ હાઇસ્કુલ છે. મેડાના ભાગમાં બરોડા બેંકની શાખા કામ કરે છે.

પાનકોર નાકા સામેનો રસ્તો દાણાપીઠું અને કોઠા પાસે થઇ આસ્ટોડિઆ રોડને મળે છે. તે રસ્તા પર દાદાભાઇ લાયબ્રેરીનું નવું મકાન બંધાવેલું છે.

વલંદાનીહવેલી—રીચીરોડ પર વલંદાની હવેલી આવેલી છે. વલંદા અમદાવાદમાં ગળી, સુતર અને છીંટનો વેપાર કરવા આવેલા ત્યારે તે (ઇ. સ. ૧૬૧૮ માં) બંધાવેલી હતી. આ હવેલીમાં હાલ ઇમ્પિરિએલ બેંકની શાખા કામ કરે છે. અંદરના ભાગમાં ગેઇટી થીએટર છે. તેમાં વિકટર સીનેમાના ખેલો થાય છે. એમ્પાયર થીએટરમાં પ્રતાપ સીનેમાના ખેલો થાય છે.

રીચીરોડની સડક પર પુસ્તકો વેચનારા, સોનારૂપાના દાગીનાના સ્ટોલ, ઘડિઆળીની દુકાનો, શહેરમાં સૌથી મોટી લક્ષ્મીવિલાસ હોટલ બીજી હોટલો, સીનેમા-ડી-ફ્રાન્સનું મકાન, અને બીજું ઉંચું મોટું ભવ્ય મકાન છે, તેમાં સેન્ટ્રલબેંક અને વીમા કંપનીઓની માણેકચોક પોસ્ટ વગેરે ઓફિસો છે. નીચે કાગદીઓળમાં થઇ કાળુપુર જતા રોડ ઉપર બાંધેલા પૂલને ફર્નાન્ડીઝ પૂલ કહે છે. ફર્નાન્ડીઝના માજીસ્ટ્રેટના નામ ઉપરથી પડયું છે. રીચી નામના કલેકટર સાહેબના વખતમાં આ સડક થયાથી તેનું નામ રીચીરોડ કહે છે. આ માર્ગે સડકની બાજુએ ભોંયમાં બાલાહનુમાનનું નાનકડું સુંદર મંદિર છે તેની પાસે થઈ ખાડીઆ તરફ રસ્તો જાય છે. ત્યાંથી આગળ ચુડગરઓળ આવે છે.

પાંચકુવા પાસેના ચાર રસ્તામાંનો ઉત્તરનો કાળુપુર તરફ જતાં માર્ગને મળે છે, દક્ષિણનો ખાડીઆમાં જાય છે.

ખાડીઆમાં ઘણા ભાગે ક્ષત્રી અને નાગરબ્રાહ્મણ ગૃહસ્થોનાં વિશાળ મકાનો છે. આ કોમો મૂળથીજ મુત્સદ્દી ગણાય છે. આ લત્તાની વસ્તી સુઘડ કેળવાએલી અને સુધરેલી છે.

ખાડીઆ ગેટથી એક માર્ગ સારંગપુર, અને બીજો સીધો રાયપુર જતાં રાધાવલ્લભનું મંદિર છે. પૂર્વમાં સારંગપુરમાં જઇએ એટલે સારંગપુર દરવાજે આવીએ, અહીં રણછોડજીનું તથા બીજાં કેટલાંક હિંદુ મંદિરો અને પંચમુખી હનુમાનનું મંદિર દોલતખાનામાં એક તોડાની તથા મહમદઘોરીની મસીદ જોવા લાયક છે.

સારંગપુરથી રાયપુર જવાની સડક છે. ત્યાં શારદા મઠ, ભાઇશંકર નાનાભાઇની હવેલી પાસે તેમના નામની લાયબ્રેરી, નિશાળ, રેવાબાઇનું દવાખાનું છે, પાસે દ્વારકાનાથજીનું મંદિર છે.

ઉત્તરે શાહપુર છે ત્યાં રા. બ. રણછોડલાલ છોટાલાલની મિલ છે નજીકમાં રોકડીયા હનુમાનનું મંદિર છે. શેખ હુસેનઅહમદ ચીતશીએ બંધાવેલી મસીદ છે.

રાયપુર દરવાજાથી જળોવાળી નાકાથી ખાડીઆના ચાર રસ્તા સુધીને ચીનુભાઇ રોડ કહે છે.

શહેરમાં ઉંચાણવાળી જમીન ખાડીઆ, કાળુપુર અને રાયપુરની છે. અને નીચાણવાળી જમીન જમાલપુર અને રાયખડની છે.

પોળો—અમદાવાદમાં ખડકીઓ અને પોળો પુષ્કર છે. નાનામાં નાની ૧૦–૨૦ ઘરની તે ખડકી અને સાધારણ

મોટી ૨૦૦ કે તેથી વધારે ઘરોની પોળ કહેવાય છે. દરેક પોળને સરીઆમ રસ્તા ઉપર દરવાજાના ઘાટનું બારણું હોય છે, કેટલેક સ્થળે તે બારણા ઉપર નાનું મેડાબંધી મકાન હોય છે. મેડા પર હમેશાં રાત્રે અને જરૂર જણાય તો દિવસે ચોકીનું કામ કરનારાને પોળીઆ કહે છે.

શહેરમાં સૌથી મોટી આશરે ૨૪૦૦ ઘરની માંડવીની પોળ છે. તેમાં બંને બાજુ મોટી મોટી ૧૫–૨૦ પેટાપોળો છે. બીજી ૧૫૦૦ ઘરની ધનાસુતારની પોળ, રાજામહેતાની પોળ, હાજાપટેલની પોળો છે. તેમાં પણ બન્ને બાજુએ મોટી મોટી પેટાપોળો છે. ખાડીઆમાં પખાલીની પોળ, તળીઆની પોળ, ઢાળની પોળ દરીઆપુરમાં વાડીગામ, શાહપુરમાં મંગળપારેખનો ખાંચો વગેરે બીજી ઘણી મોટી પોળો પણ જુદા જુદા લત્તામાં છે.

શાહપુરથી સાબરમતી નદી ઉપર એક નવો ત્રીજો પૂલ લોકોની સરળતા ખાતર બાંધવાનું નક્કી થયું છે.

સ્ટેશનથી ભદ્રકાળી સુધી સીધી સડક છે, તે સડક હાલમાં ત્રણ લાખ રૂપીઆ ખરચી નવી બનાવવામાં આવે છે. ભદ્રથી સ્ટેશન સુધી ભાડાની મોટરો આખો દહાડો ને રાત્રે દોડે છે. એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જવા સારૂ ભાડાની ઘોડાગાડીઓ અને મોટરો પણ મળે છે, માલ લાવવા લઈ જવા માટે અને શહેરમાંનો કચરો ઉપાડવા માટે મોટર લારી દોડે છે. તે સિવાય મારવાડી મજુરો હાથવડે લારીમાં

અને બીજાઓ ગાડાં ઉંટ, ગધેડા અને પોઠી મારફતે માલ લાવે છે અને લઈ જાય છે.

ટેલિફોન—એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે વેપારના કામકાજ સંબંધમાં સહેલાઈથી વાતચીત કરી શકાય, અકસ્માત વખતે તરતજ જેને તેને ખબર મળી જાય માટે શહેરમાં અને શહેર બહાર તેમજ અમદાવાદથી મુંબઈ સુધીનું ટેલિફોનનું જોડાણ કરેલું છે.

☞ શહેરના દરવાજા બહારનાં જોવાલાયક સ્થળો. ☜

શાહપુર દરવાજા બહાર—કાગળનું કારખાનું ગુજરાત કેમિકલ વર્કસ, શાન્તિસદન સ્મશાનગૃહ છે. શાહપુર દરવાજા બહારથી સાબરમતી ઉપર ત્રાંસો સત્યાગ્રહ આશ્રમ તરફ જતો જબરો મોટો નવો પૂલ બાંધવાનું નક્કી થયું છે.

દિલ્હીદરવાજા બહાર—માધવપરૂ, હઠીસીંગનું દહેરૂં ગાંડાની ઇસ્પિતાલ, દૂધેશ્વર, પાણીની ટાંકી, ભીમનાથ, દરીઆખાનનો ઘુમટ, માધવલાલ હોસ્ટેલ, શાહીબાગ, કાંપ, સાબરમતી વગેરે ઠેકાણે જવાય છે.

ગાલીચાનું કારખાનું—એ હઠીસીંગના દેરાસરના પાછલા ભાગમાં આવેલું છે. તેમાં સુંદર ગાલીચા વણાય છે.

ગાંડાની હોસ્પિટલ—શેઠ હઠીસીંગના દેરાસરના દરવાજા સામે સડકની સામી બાજુએ એ દવાખાનું છે. તેમાં ગાંડા સ્ત્રી પુરૂષોને સરકાર તરફથી રાખવામાં આવે છે.

પેઈન્ટર બાગ—શેઠ હઠીભાઇની વાડીથી ઉત્તર તરફ જમણા હાથ તરફ કાંપમાં અને બીજો ડાબા હાથ તરફ શાહીબાગ તરફ રસ્તો જાય છે. આ બે રસ્તા ફંટાય છે; તેની વચ્ચે પેઈન્ટર બાગ છે.

કાંપ—કાંપના રસ્તે બેઉ બાજુએ વિશાળ ઘટાદાર વડનાં ઝાડ શીતળછાયા આપી રહ્યાં છે. કાપમાં ગોરૂં તેમજ દેશી લશ્કર રહે છે. તેમને રહેવા માટેની બરાકો અને મકાનો છે. કેમ્પના હનુમાનજીનું મંદિર ખુલ્લા મેદાનમાં છે, કેન્ટોન્મેન્ટ મેજીસ્ટ્રેટની કોર્ટ છે.

શાહી બાગ—દિલ્હીના પાદશાહ શાહજહાંએ ત્રણસો વર્ષપર રાજમહેલ બગીચા સાથેનો પોતે ગુજરાતમાં સુબો હતો. ત્યારે સને ૧૬૨૨ માં સાબરમતીના કાંઠે બંધાવ્યો હતો; તેથી શાહજહાંના નામપરથી તેને શાહીબાગ કહે છે. તેમાં હાલ ઉત્તર વિભાગના કમિશ્નર સાહેબ રહે છે. બેરોનેટ સર શેઠ ચીનુભાઇનો વિશાળ બંગલો નદી કાંઠે છે. તે જોવાલાયક છે. તેની પાસે થઇ રેલવે જાય છે.

ભીમનાથ અને ખડગ ધારેશ્વર—શાહી બાગના બંગલાની નજીકમાં એ બે શિવાલયો છે. ભીમનાથનો ઓવારો બાંધેલો છે. તેનાં પગથીઆં નદીમાં પાણી સુધી બાંધેલાં છે, આ સ્થળે શ્રાવણ વદી ૭–૮ ને ભાદરવા સુદી ૮ના દહાડે મેળા ભરાય છે. શેઠીઆ લોકોના બંગલા જોવા જેવા બાંધેલા છે.

માધવલાલ હોસ્ટેલ—શાહીબાગથી પાછા ફરતા રા. બા. રણછોડલાલ છોટાલાલ હાઇસ્કુલમાં ભણતા પરગામી

વિદ્યાર્થીઓ માટેનું હોસ્ટેલ-બોર્ડિંગ છે, અને તે બેરોનેટ-સર ચીનુભાઇના પિતાના નામથી બંધાવેલી છે.

દરીઆખાનનો ઘુમટ—માધવલાલ હોસ્ટેલથી થોડે દૂર દૂધેશ્વર જતાં રસ્તાની બાજુએ આ રોજાનો ઘણો મોટો વિશાળ ઘુમટ છે. તેની ભીંત અને ઘુમટની જાડાઈ ૯ ફુટ છે. તે મહમૂદ બેગડાના વજીર દરીઆખાને બંધાવ્યો હતો. ત્યાં ભૂતપ્રેત, વળગાડ વગેરેનો વહેમ કાઢવા માટે લોકો આવે છે.

મોતી મસીદ—દૂધેશ્વર જતી સડકે એ સુંદર મસીદ છે.

પાણીની ટાંકી—શહેરને પાણી પુરૂં પાડવા માટે દૂધેશ્વરના ઓવારે એક વિશાળ ઉંચી ટાંકી છે. તેમાં પાણી લેવા માટે નદીના કાંઠા પાસે કુવાઓ ખોદી તેમાંથી યાંત્રિક બળે ઉપર ખેંચેલું પાણી નળ માટે ત્રણ મોટી ટાંકીઓ કરેલી છે તેમાં પાણી ભરી રાખે છે. ને તે પાણી મોટા નળ નાંખીને આખા શહેરને તથા મીલોને પાણી પુરૂં પાડે છે, હાલમાં શહેરમાં ટાઈમસર પાણી આપવામાં આવે છે, શહેરના ગરીબ લત્તા સીવાય બધા ભાગમાં લગભગ ઘેર ઘેર પાણીના નળ લેવાઇ ગયા છે, ઉંચી જમીનવાળા લત્તાઓમાં તો ખાસ કરીને તે ભાગની પોળોના ખાંચાઓમાં ભોંય-તળીયેથી ઉંચે પાણી ચડી શકતું નથી, શહેરમાં નળ દાખલ થયે લગભગ ૩૦ વરસ થયા છતાં, ને તે સર્વ સ્થળે પ્રસરેલા છતાં, હજી થોડાક હિંદુઓ ધર્મના સબબે, તેમ કેટલાક આ પાણી માફક ના આવવાના કારણથી તે ન

વાપરતાં કુવા અગર ટાંકામાંથી કાઢી વાપરે છે. શહેરમાં સુમારે ૬૦૦ પંચના કુવા છે. કેટલાક પુરાવી નાંખ્યા છે.

સત્યાગ્રહાશ્રમ—દુધેશ્વરના ઓવારા સામે નદીની પેલીપાર મહાત્મા ગાંધીજી (મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી) નો આશ્રમ છે, અહીં વણાટશાળા, ગૌશાળા, રાષ્ટ્રિયશાળા, વિદ્યાર્થીગૃહ અને રસોડુ એ ખાસ જોવા જેવાં છે.

દૂધેશ્વર—એ સાબરમતી નદીનો એક પવિત્ર ઓવારો છે. તેને દધીચીઋષિના નામપરથી દૂધેશ્વર કહે છે. અહીં આગળ ચંદ્રભાગા નદીનો સંગમ સાબરમતી નદીની સાથે થાય છે તેથી તે આરો પવિત્ર મનાય છે. હિંદુઓ પોતાના પર્વના દિવસે અહીં ન્હાવા આવે છે.

દૂધેશ્વર શ્મશાનગૃહ—દૂધેશ્વર ઓવારો હિંદુઓમાં પવિત્ર મનાતો હોવાથી શહેરના ભાવિક હિંદુઓ ખાસ કરીને મડદાં આ ઓવારે કે પાસે બાંધેલાં શ્મશાનગૃહમાં બાળે છે.

ચીનાબાગ—દૂધેશ્વરના ઓવારા પાસે ચીનાબાગ છે તેમાંનો વિશાળ કુવો અને ભોંયરૂં જોવા જેવાં છે. આ બાગ ચીનાઇવાળા શેઠે બંધાવ્યો છે.

ચીનુનાથ મહાદેવ—દૂધેશ્વરના ઓવારા પાસે સર ચીનુભાઈના નામથી ચીનુનાથ મહાદેવનું મંદિર બંધાવેલું છે. સર ચીનુભાઇએ લાખો રૂપીઆ ધર્માદા અને પરોપકારી કામો પાછળ ખરચ્યા છે.

સાબરમતી જેલ—આશ્રમની ઉત્તર દિશાએ અને

શાહીબાગની પાછળ સાબરમતીના સામા ઓવારે રેલવે પૂલની પડખે વિશાળ કેદખાનું—જેલ છે, તેમાં જે ગુન્હેગારોને કેદની સજા થઇ હોય તેમને રાખવાને સાબરમતીના સ્ટેશન સામે એક મોટું કેદખાનું કરેલું છે. સેંટ્રલ જેલના નામે ઓળખાય છે, ફાંસીની સજા ત્યાંજ દેવામાં આવે છે, કેદીઓની પાસે શેતરંજી, પાટી, ગલીચા, ટુવાલ, ટેબલ, કલોટ, વગેરે વણાવે છે. તે ઘણા સારાં ટકાઉ અને મજબુત હોય છે.

રેલવે પૂલ—શાહીબાગ અને બેરોનેટ સર ચીનુભાઇના બંગલાની વચ્ચે થઇ અમદાવાદ અજમેર અને દિલ્હી જતી રેલવે માટે સાબરમતી ઉપર મજબુત પૂલ બાંધેલો છે, ને હાલમાં બે ગાડીઓ જાય તેવો નવો પૂલ સીમટથી બાંધેલો છે, તેની પેલી પાર જતી રેલવેનું સાબરમતીનું મોટું સ્ટેશન આવેલું છે; અહીં રેલવેના નોકરોને રહેવાના મકાનો અને બંગલા છે. વળી ત્યાં રેલવેને લગતાં સાહિત્યોનો બહોળો જથ્થો રાખેલો છે, ને તે પુલ પરથી માણસોને જવાને માટે રસ્તો રાખેલો છે.

દરીઆપુર દરવાજા બહાર—માધવપરા નજીકમાં હઠીપરૂ અને બારડોલપરૂં, અને દરીઆપુર દરવાજા સામે બિલાડીનો બાગ ને સ્વામિનારાયણનું મોટું મકાન આવેલું છે, હરીવલ્લવ મૂળચંદની મીલ, માણેકચોક મીલ, ને બીજી મીલો છે.

માધવપરામાં—ઘી, ગોળ, કરીઆણાનો ને ચોખા વગેરેનું જબરૂં પીઠું છે, ને જથાબંધ માલ શહેરમાં તેમજ

આસપાસના ગામડામાં જાય છે, ને દેશાવર ચઢે છે, જુનું અને નવું એમ બે માધવપરાના ભાગ છે, ને પાસે હઠીપરૂં ને બારડોલપરામાં તમાકુનો વેપાર સારો ચાલે છે, આ પરાં કોટની નીચાણમાં હોવાથી જ્યારે સાબરમતી નદીમાં રેલ આવે છે ત્યારે અહીં પાણીની બહુ બીક રહે છે.

પ્રેમદરવાજા બહાર—બાપાલાલ શેઠની મોટી ફ્લોર આટામીલ, માણેકનાથવાળા મહારાજની જગા, શેઠ માણેકલાલની મીલો, તેલીઆ મીલ, તથા બીજી મીલો છે. સડકે થઈને અસારવા તથા મહાપ્રભુજીની બેઠકે જવાય છે.

કાલુપુર દરવાજા બહાર—મોટું દાણા બજાર, સાકર બજાર, એરંડા બજાર, ઘી બજાર, ગોળનું બજાર, ચોખા બજાર, કપાસીઆ બજાર વગેરે બજારો છે, કાળુપુરથી સીધી સડકે રેલવે ઉપર પત્થરનો મોટો પુલ બાંધ્યો છે, તે સડકેથી સરસપુર, નરોડા, અસારવા ને કાળુપુર સ્ટેશને જવાય છે.

અસારવા—આશાવળ પહેલાં ત્યાં આશાભીલનું રાજ્ય હતું. તેથી તે જગો અશાવળ કહેવાતું તે પરથી અસારવા કહેવાય છે. પ્રથમ કરણ સોલંકીએ કરણાવતી નગરી વસાવેલી, અને તે પછી સુલતાન અહમદશાહ પહેલાએ આશાભીલને હરાવી અમદાવાદ વસાવ્યું એમ કહેવાય છે, આ સંબંધમાં એક કહેવત ચાલે છે કે:—

" કુતેપર જબ સસલા આયા,
" તબ પાદશાહે શહેર બસાયા.

એટલુંજ નહિ, પણ અહિં આવેલું અશાવળ, પુરાતન કાળમાં મ્હોટું ગામ હતું, વ્યાપારના રાજ માર્ગ ઉપર હોઇ દેશ પરદેશમાં જાણીતું હતું, બારમા સૈકામાં તે સારી વસ્તીવાળું, ઉદ્યોગી, વ્યાપાર, અને હુન્નર કળાવાળું તથા ધનવાન હતું, એમ પરદેશી મુસાફરોના અહેવાલ ઉપરથી જણાય છે.

અસારવા–રેલવેસ્ટેશન—પ્રાંતીજ, તલોદ, હિંમતનગર, ઇડર થઇ ખેડબ્રહ્મા સુધી જતી રેલવેનું એ રેલવે સ્ટેશન છે.

આચાર્યજી મહા પ્રભુજીની બેઠક—અસારવા ગામ અને સ્ટેશન નજીક વૈષ્ણવી વલ્લભી સંપ્રદાયના આચાર્યજીની બેઠક છે, તેથી ભાવિક વૈષ્ણવો દરરોજ દર્શન કરવા જાય છે.

દાદાહરિની વાવ—આચાર્યજીની બેઠક પાછળ અને અસારવા સ્ટેશન પાસેજ એ વિશાળ વાવ છે, અને તે મહમદ બેગડાની દાસી હરિ નામની સ્ત્રીએ બંધાવી હતી, તે બંધાવતાં ત્રણ લાખ રૂપીઆ ખર્ચ થયો હતો. દાસી હરિ પાસે બે કીંમતી ઝાંઝર હતાં, તેમાંનુ એક વેચી આ વાવ બંધાવી અને બીજું વાવમાં નાંખ્યું હતું, આ વાવ જોવા જેવી છે, ને તેનું કોતરણી કામ બહુ સરસ છે, દરેક છોકરાએ એ વાવ જોઈ આવવી જોઈએ. વાવની કુલ લંબાઈ ૨૪૧$\frac{1}{2}$ ફુટ છે અંદરનો મંડપ ૧૬ ફુટનો છે.

માતર ભવાની વાવ—અસારવામાં આ વાવ ઘણી

જુની છે, કરણાવતી નામનું નગર, જેનું માત્ર હાલનું અસારવા ગામડું રહી ગયું છે, તેનો તે સમયના બાંધકામ તથા કારીગરીમાં આ વાવ એક રહી ગયેલો નમુનો છે. અંદર જવાનાં પગથીયાંની બંને બાજુએ મ્હોટા મજબુત થાંભલાઓ ઉપર ખુલ્લાં ધાબાં મુકેલાં છે, નીચે કુવાની સામી બાજુએ એક ગોખલામાં માતા ભવાનીની મૂર્તિ છે, અને કુવાની આસપાસની સાંકડી પગથી ઉપર થઇને તેની પાસે જવાય છે, ને દરરોજ તેની પૂજા થાય છે, શ્રાવણવદી અમાસના દહાડે મોટો મેળો ભરાય છે, તેની પાછળ મોટું તળાવ છે, દરેક છોકરાએ એ વાવ જોઈ આવવી જોઇએ.

નીલકંઠ મહાદેવ—અસારવામાં ઉત્તર દિશાએ એ શિવાલય છે, શ્રાવણની અમાસે અહીં મોટો મેળો ભરાય છે. આ મહાદેવનાં દર્શન કરવા શહેરમાંથી ઘણા લોકો દરરોજ જાય છે. કાળુપુરથી સીધી સડક રેલવે ઉપરના પત્થરનો પુલ ઓળંગી સરસપુર જાય છે.

સરસપુર—કાળુપુર દરવાજાની પૂર્વે દોઢ મૈલને છેટે આ મોટું પરૂં છે, તેની આસપાસ કોટ છે, અને તેને ચાર મોટા અને એક નાનો એમ મળી પાંચ દરવાજા છે, અહીં ગાડાનાં પૈડાં સારાં બને છે. આ પરાની પાસે શાંતિદાસનાં જુનાં દેવળનાં ખંડેરો છે. દક્ષિણમાં મલેક સાબાનનું મોટું તળાવ છે, પોટલીઆ મસાણ સરસપુર દરવાજા બહાર છે, રંગાટી કામ સારૂં થાય છે, દવાખાનું તથા નિશાળ જોવા જેવાં છે, શ્રી નાથજીનું મંદિર તથા સલમપરાના હનુમાન જોવા જેવાં છે.

કાળુપુર અને પાંચકુવા વચ્ચે સાકરબજાર, કપાસીઆ બજાર, એરંડાબજાર, રેવડીબજાર, મસ્કતીમારકીટ વગેરે છે.

પાંચ કુવા દરવાજા બહાર—કાપડની દુકાનો, મહાજનનો બનાવેલો પુઆરો છે, રણછોડલાલ હોસ્પિટલ રેવાબાઈ જ્યુબિલિ હોસ્પીટલ છે. તેમાં સુવાવડ માટે સ્ત્રીઓને રાખવાની સારી સગવડ છે.

સારંગપુર દરવાજા બહાર—માધુ બાગ, મીઠાની વખાર, માધુભાઈની મીલ, ધુજતા મીનારા, સીદી બશીરની મસીદ, લાકડાંની ઘણી લાટીઓ છે–ગોમતીપુર જવા માટે કાલુપુર જેવો નવો પત્થરનો પૂલ રેલવે ઉપર બાંધવામાં આવ્યો છે, માધુભાઈ મીલ આવેલ છે.

માધવબાગ—સારંગપુર દરવાજા બહાર મરહુમ સર ચીનુભાઈએ તેમના પિતાના સ્મારક માટે તૈયાર કરાવ્યો છે. આ બાગમાં તેમના દાદા રા. બા. રણછોડલાલ છોટાલાલનું સુંદર સફેદ આરસનું બાવલું મૂકેલું છે, આ બાગમાં પુરૂષ વર્ગ અને સ્ત્રી વર્ગ માટે એમ બે અલગ ભાગો છે. સ્ત્રી વર્ગ માટેનો ભાગ જ્યુબિલિ હોસ્પિતાલની લગોલગ આવેલો છે, તેથી આ દવાખાનામાંથી સ્ત્રીઓ જઈ શકે તેવી ગોઠવણ છે.

ધુજતા મીનારા—સારંગપુર દરવાજા બહાર ગોમતીપર પાસે રેલવે સ્ટેશનથી થોડે દૂર બે મિનારા છે. તે જોવા લાયક છે.

મીઠાની વખાર—સ્ટેશન સામે મીઠાની મોટી વખાર છે.

સીદી બશીરની મસીદ—રેલવે સ્ટેશનની નૈઋત્યમાં આ મસીદ છે. બશીર સુલતાન અહમદીલ્લાનો ગુલામ હતો.

નરસિંહજી—સારંગપુરથી ગોમતીપુર જે સડક જાય છે તેની બાજુમાં એ મંદિર છે. ત્યાં બેસતું વર્ષ કારતક સુદી ૧ ના રોજ લોકો દર્શન કરવા જાય છે તેથી ત્યાં મોટો મેળો ભરાય છે.

ગોમતીપુર—એ અમદાવાદનું પરૂં છે. શામળકવિની જન્મભૂમિ હતી. તે વખતે તે વેંગણપુર કહેવાતું. અહીં કેટલીક મીલો છે.

વડની ગેટના દરવાજા બહાર—મહીપતરામ અનાથાશ્રમ, આટા મીલ અને મોતીલાલ હીરાલાલની મિલો વગેરે છે.

મહીપતરામ અનાથાશ્રમ—વડની ગેટનો નાનો દરવાજો સારંગપુર અને રાયપુર વચ્ચે પાડેલો છે તેની સામે આ આશ્રમ છે. અહીં નિરાધાર માબાપ વગરનાં ગરીબ છોકરાંને રાખી ઉછેરે છે. વળી અનાથ વિધવાઓને પણ અહીં રક્ષણ મળે છે.

રાયપુર દરવાજા બહાર—કામનાથ મહાદેવ, આપારાવ ભોળાનાથ લાયબ્રેરિ, મિલો, દીવાસળીની મિલ વહોરાઓનો રોજો, કાંકરીઉં તળાવ, બળીઆકાકાનું સ્થાનક છે, સોમનાથ ભુદરે બંધાવેલો ટાવર જોવા જેવો છે. વાડીઆ આઇસ ફેકટરિ, અને આયર્ન ફેકટરિ આવેલાં છે.

કાંકરીઉં—રાયપુર દરવાજેથી પોણો માઈલ છેટે, એ સુંદર તળાવ છે. તે સુલતાન કુતુબશાહે બંધાવ્યું હતું તે શુમારે માઇલ ફરતું છે. પૂર્વ તરફથી પાણી આવવા માટે સુંદર ગરનાળું છે; અને ફરતી પત્થરની પાળ અને માંહે ઉતરવા માટે પગથીઆં છે. તળાવની વચ્ચે નગીનાવાડી છે, તેમાં પહેલાં સુંદર મહેલ અને બગીચો હતો. અમદાવાદના સુલતાનોને ઉનાળામાં આનંદ મેળવવાનું હવા ખાવાનું એ શીતળ સ્થળ હતું. આ મહેલને ઘટામંડળ કહેતા, તે પડી જવાથી ત્યાં ૫૦ વર્ષપર હાલનું મકાન બંધાવ્યું છે. તેમજ તળાવ પુરી જવાથી એને અંગ્રેજ સરકારે દુરસ્ત કરાવ્યું છે. નગીના વાડીમાં જવા માટે પાકો રસ્તો બાંધેલો છે. ઘેરાવો ૨૧૫૩ વાર એટલે સવા માઇલનો છે વ્યાસ ૬૮૩ વારનો છે ક્ષેત્રફળ ૭૬ એકર છે. શ્રાવણના બીજા સોમવારે અને દશેરાને દિવસે આ જગાએ મેળો ભરાય છે. અને અગ્નિ ખુણમાં શુશકર અને દેડકી એ બે નાનાં તળાવો છે. મણીપુર કાંકરીઆની દક્ષિણમાં, શેઠ મણીલાલ રણછોડલાલના નામથી એ ગામ વસાવેલું છે. તેથી તેને મણીપુર કહે છે.

આસ્તોડીઆ દરવાજા બહાર—કાગડાપીઠ, ઢોરોનું શુક્રવારનું બજાર, નવા પરામાં બહુચરાજી, શાહઆલમનો રોજો, ચંડોળા તળાવ છે. અને લાંભા, જેતલપુર પણ અહિંથી જવાય છે.

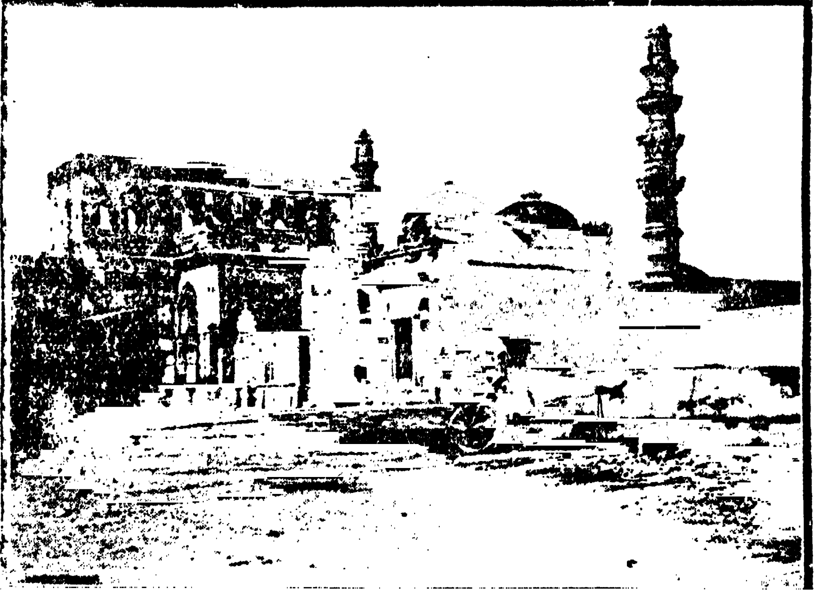
કાગડાપીઠ—એ રાયપુરથી આસ્તોડીયા જતાં છે. ત્યાં રગતપતીઆં, આંધળાં, લુલાનું દવાખાનું છે તેમાં તેમને

રાખવામાં આવે છે.

ઢોરોનો બજાર—દર શુક્રવારે શહેરમાં વેચવા આવતાં ઢોરો આસ્તોડિઆ દરવાજા બહાર ચોગાનમાં ઉભા રહે છે અહીં તેનો વેપાર ચાલે છે.

નવાપરાના બહુચરાજી—આસ્ટોડિઆ બહાર બે મોટી સડકો છે તેમાંની દક્ષિણની સડકે બહુચરાજીનું દેવળ છે ત્યાં લોકો દર્શન કરવા જાય છે.

શાહઆલમનો રોજો.

શાહઆલમનો રોજો—બહુચરાજી માતાજીથી માઇલ છેટે એ રોજો આવેલો છે. શાહઆલમ એ વટવાના

બુર્હાન ઉ-દ્દીન કુત્બ-ઉલ-આલમના પુત્ર અને સુલતાન મહમૂદ બેગડાના ધર્મગુરૂ હતા. તે ૪૫૦ વર્ષ પર મરી ગયા તેમની અહીં કબર અને રોજો છે. એ રોજાને પિત્તળ-ની જાળીઓ છે. ઘુમટના ઉપલા ભાગમાં સોનું અને જવા-હીર દિલ્હીના પાદશાહ જહાંગીરની બેગમ નુરજહાંના ભાઇ અસોફખાંએ જડાવ્યું હતું આ રોજાના બે ઉંચા ટોડા મિનારા છે. તથા રોજાની જગો સુંદર અને જોવાલાયક છે રોજાની નીચે મોટું ટાંકું છે. રોજામાં ઓરસ-મેળો ભરાય છે. આ ઓરસમાં બહારગામથી ઘણા મુસલમાનો આવે છે.

ચંડોળા તળાવ—ચંડોળા તળાવ હાલ અમદાવાદનું એક જોવાલાયક સ્થળ ગણાય છે. આ તળાવ ઘણું મોટું છે. એનો વિસ્તાર ૧૮૧ એકરનો છે. એનું પાણી ખેતી-વાડી માટે વપરાય છે. પહેલાં તળાવના કીનારા પત્થરથી બાંધવાનો વિચાર હશે. આ તળાવ પ્રાચીન નથી. કોણે બંધાવ્યું, કયારે બંધાવ્યું અને એનું નામ ચંડોળા શાથી પાડયું એનો કાંઇ પત્તો લાગતો નથી. એને કિનારે નરસિં-હજીનું મંદિર છે. તળાવમાં કમળ થાય છે.

જગન્નાથ મંદિર—જમાલપુર દરવાજા સામે એ મંદિર છે તેમાં ૪૦૦-૫૦૦ સાધુ રહે છે, ત્યાંથી અષાડ સુદી બીજે રથયાત્રાના ત્રણ રથ શહેરમાં ફરવા નીકળે છે.

સુએજ ફોર્મ—શાહવાડીથી થોડે છેટે એ જગા છે. ત્યાં શહેરની ગટરોનું મેલું પાણી એકઠું થાય છે, તે વડે શાકભાજી પકવે છે. જમાલપુર દરવાજા પાસે શહેરનું ગટ-રોનું મેલું પાણી સાફ કરવાનું કારખાનું છે.

ખાનજહાન દરવાજા બહાર—ખ્રિસ્તીઓનું કબરસ્તાન છે.

રાયખડ દરવાજા બહાર—નદી કાંઠે છીપા રંગ દેવાંના કપડાં ધુએ છે. ગાયકવાડની હવેલીની દીવાલ છે.

ખાનપુર દરવાજા બહાર—શહેરના તાબુત લઇ જઇ ઠંડા કરે છે.

ગણેશબારીનો દરવાજા બહાર—સાબરમતી નદી આવેલી છે. અહીં નદી ઉપર પૂલ બાંધેલો છે, તે ઉપર થઇને નદીને પેલે પાર જવાય છે. પૂલના શહેર તરફના છેડા આગળ પાદશાહી હમામખાનું એટલે ન્હાવાની જગા છે. શહેરનો કોટ ચણવાનું કામ ત્યાંથી શરૂ થયેલું એમ કહેવાય છે. આ પૂલને એલીસબ્રીજ કહે છે. પ્રથમનો પુલ ભારે રેલમાં તણાઇ ગયાથી આ પૂલ સને ૧૮૯૨ માં બાંધેલો છે. એલીસ નામના કમીશનરના વખતમાં બંધાવ્યો તેથી તેનું નામ એલીસબ્રીજ આપવામાં આવ્યું છે. ધોળકા તરફ જતી આગગાડીનું સ્ટેશનનું નામ એલીસબ્રીજ રાખેલું છે.

એલીસબ્રીજ—પૂલ સામે નદીપાર શેઠ સાહુકારોના બંગલા, સરકારી ગુજરાત કોલેજ, ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, પ્રીતમનગર, બીજી સોસાઇટીઓ, બેરામુગાની શાળા, દવાખાનું એ જોવા લાયક સ્થળો છે.

મેળા—હિંદુઓમાં પર્વને દીવસે થતા મેળા અને મુસલમાનોમાં ઉરૂસ એ પણ આનંદના દીવસો છે. આવા

દીવસોમાં પહેલાં બહુ રમતગમતો થતી અને લાખો માણસ મળતાં. હાલ પણ માણસો પ્રમાણમાં ઠીક ભેગાં થાય છે, પરંતુ રમતગમતો સાધારણ હોય છે અને દેશી કરતાં વિલાયતી રમકડાંની દુકાનો વધારે હોય છે. નાનાં છોકરાંને આ મેળામાં ઘણોજ આનંદ આવે છે. શ્રાવણ મહિનાના બધા સોમવારે મેળા ભરાય છે. પહેલા સોમવારે બિલાડીના બાગમાં મહાદેવ છે તે જગાએ મેળો ભરાય છે; બીજા સોમવારે જમાલપુર દરવાજા બહાર કાશીવિશ્વનાથના મંદિર પાસે શાહવાડીનો મેળો ભરાય છે; ત્રીજા સોમવારે કાંકરિયા તળાવથી પૂર્વે આવેલા જગન્નાથ તથા એનાથી દૂર આવેલા સુખરાય મહાદેવનો મેળો ભરાય છે; એમાં ઘણા લોકો કાંકરિયા સુધી જઇનેજ પાછા આવે છે. શ્રાવણ વદ સાતમ અને આઠમે શીતળાસાતમ અને કૃષ્ણ જન્માષ્ટમીને દીવસે દિલ્હી દરવાજા બહાર હઠીભાઇની વાડી પાસે મેળો ભરાય છે; એને ભીમનાથ ને ખડ્ગધારેશ્વરનો મેળો કહે છે. ભાદરવા સુદ આઠમે ધરો આઠમનો મેળો પણ ત્યાંજ ભરાય છે. શ્રાવણની અમાવાસ્યાને દીવસે અસારવા મેળો ભરાય છે. દશેરાને દીવસે કાંકરિયે મેળો ભરાય છે; ત્યાં શમી પૂજન થાય છે અને રાખડીઓ છૂટે છે. માણેકઠારી પૂનમે સારંગપુર દરવાજા બહાર રણછોડજીનો મેળો ભરાય છે. કારતક સુદ પડવા (નવા વર્ષ) ને દીવસે ગોમતીપુરમાં નરસિંહજીનો મેળો ભરાય છે, અષાઢની અમાસે દધિચિઋષિના મહાત્મ્ય માટે દૂધેશ્વરનો મેળો ભરાય છે. ચૈત્ર મહિનામાં રામનવમીનો મોટો મેળો સ્વામીનારાયણના મંદિરમાં ભરાય છે. અસાડ સુદી બીજે રથયાત્રાનો મેળો

જમાલપુર દરવાજા બહાર આવેલા જગન્નાથજીના મંદિરમાંથી ત્રણ રથ નીકળીને આખા શહેરમાં ફરે છે એ વખતે સાધુ વીગેરે લોકો તરેહવારની રમતો તથા અખાડાના ખેલ કરે છે. આ રથજાત્રાનો મેળો કહેવાય છે.

મિલો—મિલ જોવા ગયા હોઇએ તો તે પરથી પણ આપણને બહુ જ્ઞાન મળે છે. કાપડના વણાટ કામની મિલ જોવા જઇએ તો ખબર પડે કે સંચાથી એક સાથે કેટલું બધું કામ થઇ શકે છે. જુના વખતમાં લોકો હાથવતી વણવાનું કામ કરતા, કપાસને પહેલાં ચરખાવતી પીલે, તેને લોઢવું કહેતા. તેમ કરી કપાસમાંથી કપાસીઆ અને રૂ છુટું પાડતા-પછી રૂને સોડતા સોટી વતી ખૂબ મારી મારી છુટું કરતા પછી પીંજતા. પીંજ્યા પછી રેંટીયાવતી કાંતતા અને ત્યારપછી શાળ પર કપડાં વણતાં-હવે લોઢવાને માટે જીન થયાં છે. તેથી થોડા વખતમાં-હવે રૂ તૈયાર થઈ જાય છે. સુતર કાંતવાની મિલમાં હજારો રેંટીયા સપાટાબંધ કામ કરે છે અને દરરોજ મણ બંધ રૂ કાંતી નાંખે છે પછી વણવાની મિલમાં સુતર જાય છે ત્યાં કેટલીક શાળો એક સાથે કામે લાગે છે અને રોજના તાકાને તાકા વણી કાઢે છે શહેરમાં પહેલવહેલી મિલ રા. બા. રણછોડલાલે સને ૧૮૬૧ ની સાલમાં અમદાવાદમાં સ્થપાઈ તે પછી રા. બા. બહેચરદાસ અંબાઈદાસ લશ્કરીએ અને શેઠ મનસુખભાઇ ભગુભાઇએ સ્થાપી હતી તે પછી શેઠ મંગળદાસ ગીરધરલાલે અને શેઠ અંબાલાલ સારાભાઈ તરફથી કેટલીક મિલો અને બીજી કેટલાક શેઠીઆ-

ઓએ સ્થાપી છે, હાલમાં લગભગ ૭૫ મીલો ચાલે છે; ઈંગ્લાંડમાં મિલોનું શહેર માનચેસ્ટર છે, તેવું હિંદુસ્તાનનું માનચેસ્ટર અમદાવાદ શહેર ગણાય છે.

☞ અમદાવાદ શહેરનો કારભાર ☜

અમદાવાદ શહેર અંગ્રેજ સરકારને તાબે છે. અંગ્રેજ સરકાર આપણા રાજા છે, અને અંગ્રેજોના મહારાજ જ્યોર્જ આપણા શહેનશાહ છે. આખા હિન્દુસ્થાન ઉપર તેઓનું રાજ્ય છે. પણ તેઓ કાંઇ અહીં રહેતા નથી, અમદાવાદ શહેરની અંદર રસ્તા પ્રાથમિક કેળવણી, લોકોપયોગી બાંધકામ, પાણી પૂરૂં પાડવાનું કામ, લોકોની સુખાકારી સંભાળવાનું, વગેરે કામ અંગ્રેજ સરકારે વસ્તીને સોંપ્યું છે, સરકારી અમલદાર દેખરેખ રાખે પણ બહુ ભાગે કામ તો બધું લોકોજ કરે તે કામ કરવા માટે લોકો કાંઇ બધા હમેશાં ભેગા થઈ શકે નહિ. એટલે લોકો તરફથી નક્કી કરેલા માણસો ચુંટી કાઢે છે, આ સભાસદો દર ત્રણ ત્રણ વર્ષ નીમાય તથા ચુંટાય છે. લોકો તરફથી થતી સભાસદોની ચુંટણી વખતે ભારે ધમાધમી થાય છે. મ્યુનીસીપાલિટીના સભાસદો કમિશનરો કહેવાય છે. રૈયત તરફથી ચુંટાયેલા ૪૮ માણસો તથા સરકાર તરફથી ૧૨ મળીને એક સભા થાય છે. જેને મ્યુનીસીપાલ કોરપોરેશન કહે છે. આ ૬૦ માણસોમાંથી એક પ્રમુખ તથા ઉપપ્રમુખ બે માણસોને ચુંટી કાઢે છે. પ્રમુખને બીજા સભાસદોની કમીટીઓ નીમવામાં આવે છે. ને તે કમીટી જુદા જુદા કામ માટે અમ-

લદારો નીમે છે. અમલદારોમાંથી સૌથી મોટો અમલદાર ચીફ ઓફિસર સાહેબ કહેવાય છે, અને તે બધું કામ લોકો તરફથી જ નીમેલા સભાસદોની બનેલી કોરપોરેશને નીમેલા અમલદારો ચલાવે છે, આવી આવી બાબતોનું રાજ્ય ખરી રીતે જોતાં લોકો પોતેજ કરે છે. લોકો પોતાની મેળે પોતાનું કામકાજ કરે અને રાજ્ય ચલાવે તેને સ્વરાજ્ય કહે છે. આટલું સ્થાનિક સ્વરાજ્ય આપણા હાથમાં છે. મ્યુનિસિપાલેટીએ વ્યવસ્થા માટે મુખ્ય ભાગો વોર્ડ ઠરાવેલા છે.

કાળુપુર વોર્ડ નં. ૧-૨-૩	ખાડીઆ વોર્ડ નં. ૧-૨-૩	
દરિયાપુર વોર્ડ નં. ૧-૨	જમાલપુર વોર્ડ નં. ૧-૨	
શાહપુર વોર્ડ નં. ૧-૨	રાયખડ વોર્ડ નં. ૧	
પરા વોર્ડ એ	પરા વોર્ડ બી	પરા વોર્ડ સી.

શહેરના ઘણા ખરા ભાગોના નમ તે તે ભાગમાં જે મોટા મોટા ઉમરાવો થઈ ગયા તેમના નામ પરથી પડયાં છે.

શહેરના ભાગો—શહેરના મુખ્ય ૧૮ ભાગો પાડેલા છે. ઉત્તર દિશામાં અનુક્રમે (૧) **કાળુપુર** (૨) **દરિયાપુર** (૩) **ઝવેરીવાડ** (૪) **ઇડરીઓ** (૫) **ઘીકાંટા** (૬) **પાનકોર** (૭) **મીરજાપુર** (૮) **ખાનપુર** (૯) **શાહપુર** આવેલા છે.

દક્ષિણ દિશામાં (૧) **સારંગપુર** (૨) **ખાડીઆ** (૩) **રાયપુર** (૪) **માણેકચોક** (૫) **આસ્ટોડિઆ** (૬) **જમાલપુર** (૭) **રાયખડ** (૮) **કારંજ** અને (૯) **ભદ્ર**

એ પ્રમાણે ઉત્તર તરફના **નવ** અને દક્ષિણ તરફના **નવ** મળી કુલ અઢાર ભાગો છે.

પરાં—શહેરની આસપાસ હાલમાં લગભગ ૧૫ પરાં છે.

દક્ષિણે—રાજપુર, હીરપુર, રઘનાથપરૂ, ભવાનીપરૂ, બહેરામપરૂ, અને મણીપુર.

પુર્વે—અસારવા, સરસપુર, અને ગોમતીપુર.

ઉત્તરે—માધવપરૂ, હઠીપરૂ, બારોલપરૂ, ફુલપરૂ, અને ફતેહપરૂ.

પશ્ચિમે—કોચરબ, અને માદલપુર.

વસ્તી—દર દસ દસ વર્ષે સરકાર આખા દેશની વસ્તીની ગણુતરી કરાવે છે. છેલ્લી ગણુતરી ૧૯૨૧માં થઇ હતી. તેમાં ઉપર જણાવેલા શહેરના ભાગો તથા પરાંઓની મળી અમદાવાદની વસ્તી ૨૭૦૯૧૪ માણુસની છે, અને તેમાં હજી વધારો થયાજ કરે છે. એમ કહેવાય છે કે એક વખત અમદાવાદ એટલું મોટું શહેર હતું કે તેમાં **૯ લાખ મકાનો**, અને ૨૦ **થી** ૩૦ **લાખ** માણુસની વસ્તી હતી! ૧૦૦૦ તો મસીદો હતી! શહેરની આસપાસ ફરતાં ૩૬૦ પરાં હતાં!

વોર્ડવાર વસ્તી—ખાડીઆ વોર્ડની વસ્તી ૩૩૧૦૯, કાળુપુર વોર્ડની વસ્તી ૪૨૩૪૬, દરિયાપુર વોર્ડની વસ્તી ૩૦૦૨૨, શાહપુર વોર્ડની વસ્તી ૩૩૯૧૧, રાયખડ વોર્ડની

વસ્તી ૧૫૧૮૩, જમાલપુર વોર્ડની વસ્તી ૩૦૯૮૪, પરા-વોર્ડ એ, બી, સી, ની વસ્તી ૯૩૮૮૨. કુલ વસ્તી ૨૭૦૯૧૪.

હાલની વસ્તીમાં હિંદુ, જૈન, મુસલમાન, પારસી, તથા ખ્રિસ્તીઓનો સમાવેશ થાય છે.

વેપાર—વસ્તીનો ચોથો ભાગ અત્યારે મીલોમાં કામ કરે છે, બાકીનામાંથી કેટલાક સરકારી નોકરી, અને કાપડ, અનાજ વગેરેનો વેપાર કરે છે.

અમદાવાદમાં કાપડ સુતરની લગભગ ૭૦ મીલો છે. તે સિવાય ડાંગર ખાંડવાનાં, લોટ દળવાનાં, લોઢાના ઘાટ બનાવવાનાં, અને તેલ પીસવાનાં, સાબુ, બ્રશ, બટન, સોડા વોટર, ડેરીઓ, છાપખાનાં વીગેરે સંખ્યાબંધ કારખાનાં છે.

ત્રણતાર—અમદાવાદનો મુખ્ખ વેપાર ત્રણ તાર—**સુતર, રેશમ** અને **કસબ**—છે, સુતરના તારમાંથી ધોતીઆં, ચાદરો, સાડીઓ, જુદી જુદી જાતની છીંટો, તેમજ બીજું ઘણું કાપડ બને છે. રેશમ અને કસબમાંથી કીનખાબ, અતલસ, સાટીન, ગજીયાણી, સાડી, બાંટ, સોળાં, ચુંદડી, અલાયચા, ખંડ, મુગટા, પીતાંબર, મગીયાં, ચંદ્રકળા, રેશમી અને કસબી ધોતીજોટા તથા ચલોઠા, મશરૂ ભરત-કામ, તોઇ, ફીત, મોળિઆં, ઝીકની કિનારી, તથા પાઘડીઓ અમદાવાદમાં એવાં સરસ બને છે કે એક વખત આખી દુનીઆમાં અહીંનો માલ વખણાતો !

ગાલીચા શાહપુરમાં સારા બને છે, તે ઠેઠ વિલાયત સુધી જાય છે. અમદાવાદમાં બનતા કાગળ **અમદાવાદી કાગળને** નામે ઓળખાય છે, અને તે ચોપડા બાંધવામાં વપરાય છે. પહેલાં શાહપુર, કોચરબ વગેરે સ્થળે જથાબંધ કાગળો બનતા, પરંતુ હાલમાં વિલાયતી કાગળો દેશમાં આવતા હોવાથી આ હુન્નર તદ્દન ભાંગી પડયો છે. **દિવાસળીની** બે મીલો છે, એક કાંકરીએ જતાં અને બીજી ગોમતીપુર જતે આવે છે, તેમાં બનતી દિવાસળી બહાર ગામ જાય છે. શહેરમાં **બરફનાં** ચાર કારખાનાં છે. એક નદીપાર, બીજું શાહીબાગ જવાની સડકે, ત્રીજું માધવપરામાં, અને ચોથું કાંકરીઆ તળાવ જતાં દિવાસળીની મીલની સામે આવેલું છે.

આયાત—બધી જાતનાં ધાન્ય, શાકભાજી, સુતરાઉ, રેશમી અને ઉનનું કાપડ, લોખંડ, કાચનો સામાન, દારૂખાનું, દવાઓ, ખાંડ નાળિએર, રમકડાં, કાચ, યંત્રો, કાગળ, કેરોસીન, કોલસા, પત્થર, ઇમારતી લાકડું, વગેરે બહારગામથી આવે છે.

નિકાશ—સુતરાઉ, રેશમી કાપડ, કીનખાબ, કોતર કામ, ચામડાં, શાકભાજી, મિઠાઇમાં મરકી, ધાન્ય, ડાંગર, લાકડાં, વગેરે બહાર ગામ જાય છે.

વર્તમાનપત્રો—દૈનિક સંદેશ, અમદાવાદ સમાચાર નામનાં દૈનિક પત્ર નીકળે છે. અઠવાડિક **પ્રજાબંધુ, ગુજરાતી પંચ, પોલિટિકલભોમિઓ, નવજીવન, જૈન એડવોકેટ,**

નૂતન ગુજરાત, અંગ્રેજીમા યંગઇંડીયા, મહાત્મા ગાંધીજી તરફથી નીકળે છે. આ અઠવાડિક છાપાઓ છે, છાપાઓ દેશદેશાવરની ખબરો આપે છે. બીજા દેશોના રાજકારભારની વિગતથી આપણને માહીતગાર કરે છે. આપણા દેશમાં થતાં કામોથી જાણીતા બનાવે છે, અને લોકોનાં તથા રાજ્યોનાં જાહેર કામોપર યોગ્ય ટીકા કરે છે. વર્તમાન પત્રની આપણે ત્યાં હજુ બહુ અસર નથી, પણ વિલાયત અને બીજા આગળ વધેલા દેશોમાં તો તે ખાતુ પણ બહુ કીંમતી સેવા બજાવનારૂ બની શકે છે. માસીકો પણ સારાં નીકળે છે. શહેરમાં લગભગ ૫૦ છાપખાના છે.

ટાઇપફાઉન્ડરિઓ—છાપખાનામાં વપરાતા ટાઇપ તૈયાર કરવા માટેનાં શાહપુરમાં બે કારખાનાં છે.

લાયબ્રેરિઓ-પુસ્તકાલયો—શહેરમાં વાંચન માટે ખાસ પુસ્તકશાળાઓ સ્થપાએલી છે. તેમાં મુખ્ય લાયબ્રેરિઓ નીચેની છે.

હીમાભાઇ લાયબ્રેરિ (ભદ્ર સામે). આપારાવ ભોળાનાથ લાયબ્રેરિ (રાયપુર દરવાજા બહાર). પાનકોરના નાકે નવા મકાનમાં દાદાભાઇ નવરોજજી. રીચીરોડ પર બાલા હનમાન પાસે મણિલાલ રણછોડલાલ, સારંગપુરમાં ભાઇશંકર નાનાભાઇ, રાયપુરમાં વીરચંદ દીપચંદ, અતિલક્ષ્મી, દરીઆપુરમાં મિત્રમંડળ, કાલુપુરમાં લાલાલજપતરાય, ઇડરીઆ ચકલામાં લક્ષ્મીપ્રસાદ શંભુપ્રસાદ, અને ત્રણ દરવાજા પાસે યંગમેન મોહમેડન એસોશિએશન, માંડવીની પોળમાં, તથા

બીજી પોળોમાં લાયબ્રેરિઓ કાઢવામાં આવેલી છે. ધનાસુતારની પોળમાં શાહ ગોવિંદલાલ રાયચંદ, તથા મોહનલાલ ગોવિંદલાલ તરફથી સ્ત્રીઓના વાંચવાલાયક પુસ્તકોની ફરતી લાયબ્રેરી કાઢેલી છે.

બેંકો—ધંધાની ઉથલપાથલ ઘણી થતી હોવાથી વેપાર માટે નાણાંની આપલેનું કામકાજ બેંકોમાં થાય છે. અમદાવાદમાં આવી સાત બેંકોએ ઓફિસો ઉઘાડી છે. તેમજ પેટા શાખાઓ પણ ખોલેલી છે. ઇમ્પિરિઅલ બેંક (બે શાખા) ઇંડિઆ (બે શાખા) બરોડા બેંક (ત્રણ દરવાજા પાસે) જૈન બેંક (માણેકચોકમાં) ઇન્ડસ્ટ્રિઅલ બેંક (ત્રણ શાખા) સેંટ્રલ બેંક ઓફ ઇંડિઆ (રીચીરોડ) જે દેશોમાં બેંકો વધારે હોય તે દેશમાંનો વેપાર રોજગાર સારો ચાલે છે.

કલાકટાવરો—કાળુપુર ચકલામાં હવાટાવર, ભદ્રનો ટાવર, રાયપુર દરવાજા બહાર સોમનાથ ભુદરનો ટાવર, અચરતલાલ અન્નસત્ર ઉપર દરીઆપુર ટાવર.

બાગ—શહેરની અંદર **વિક**ટોરિઆ ગાર્ડન, **મ્યુનિ**સિપાલિટિનો બાગ, **મી**રજાપુરમાં નવો બાગ બનાવાનો છે, રાયપુર દરવાજા બહાર **ન**ગીના વાડીનો બાગ, સારંગપુર દરવાજા બહાર **મા**ધુબાગ, દિલ્હી દરવાજા બહાર **પે**ન્ટરબાગ, **શા**હીબાગ, **ચી**નાબાગ.

નાટકશાળાઓ (થીએટરો)—**આનં**દભુવન (ઘીકાંટે **સિ**વિલ હોસ્પિટલની બાજુએ), **શા**ન્તિભુવન (ઘીકાંટે **બ્રહ્મ**-

ચારીની વાડીમાં), **ભારતભુવન** (ઘીકાંટે ગેટ સામેની ગલીના નાકે), **માસ્તર** (શેઠ મગનલાલની વાડી સામે), **ગેઇટી** (વલંદાની હવેલી સામે).

સીનેમા-વિક્ટર (ગેઇટીથીએટરમાં), **પ્રતાપ**, **ઈંગ્લિશ**, **સીનેમા ડી ફ્રાન્સ** (રીચીરોડપર), **નોવેલ્ટી** (**આનંદભુવન** થીએટરમાં), **એમ્પ્રેસ** (રેલ્વે સ્ટેશન સામે).

ચોઘડીઆં—**પાદશાહના** હજીરામાં, **પીરમશાહના** રોજામાં અને **સ્વામિનારાયણના** મંદિરમાં નિયમસર **ચોઘડિઆં** વાગે છે.

સ્મશાનગૃહો—દૂધેશ્વરમાં **મુક્તિસદન**, જમાલપુરમાં **ભાઈશંકર નાનાભાઈનું**, **સોમનાથ ભૂદરભાઈનું** અને **શાહપુરમાં** જૈનોનું ઉંચ વર્ણના હિંદુઓ માટેનું **શાન્તિસદન** વગેરે છે.

વલંદાનું કબરસ્તાન અને **પારસીઓનું દખમું** પણ કાંકરીઆથી પશ્ચિમે થોડે દૂર છે.

દીવાબત્તી—આખા શહેરમાં વીજળીલાઇટ નાંખવાની છે. વીજળીની બત્તીના જોડાણથી ઘણાખરા કારખાના ચાલે છે.

સ્ટેશનો—અમદાવાદમાં બે સ્ટેશનો છે; એક પૂર્વ દિશામાં છે, તેને **કાળુપુરનું** સ્ટેશન કહે છે. બીજું સ્ટેશન નદી પાર આવેલું છે, તેને **એલીસબ્રીજનું** સ્ટેશન કહે છે.

☞ પ્રશ્નોત્તર માળા ☜

સ૦ દિશાઓ કેટલી છે ? જ૦ ચાર છે. સ૦ ચાર દિશાઓના નામ બોલો ? જ૦ પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર, દક્ષિણ. સ૦ ખૂણા કેટલા છે ? જ૦ ચાર છે. સ૦ ચાર ખૂણાનાં નામ બોલો ? જ૦ અગ્નિ, નૈર્ઋત્ય, વાયવ્ય, ઇશાન. સ૦ અગ્નિ ખૂણો કોને કહે છે ? જ૦ પૂર્વ ને દક્ષિણ વચ્ચે જે ખૂણો આવે તેને અગ્નિ ખૂણો કહે છે. સ૦ વાયવ્ય ખૂણો કોને કહે છે ? જ૦ પશ્ચિમ અને ઉત્તર વચ્ચે જે ખૂણો આવે તેને વાયવ્ય ખૂણો કહે છે. સ૦ ઇશાન ખૂણો કોને કહે છે? જ૦ ઉત્તર અને પૂર્વ વચ્ચે જે ખૂણો આવે તેને ઇશાન ખૂણો કહે છે. સ૦ નૈર્ઋત્ય ખૂણો કોને કહે છે ? જ૦ દક્ષિણ અને પશ્ચિમ વચ્ચેના ખૂણાને નૈર્ઋત્ય ખૂણો કહે છે. સ૦ અનુભાઈ તું કઈ પોળમાં રહે છે ? જ૦ સાહેબ હું ધનાસુતારની પોળમાં રહું છું. સ૦ ધનાસુતારની પોળમાં કઇ પોળમાં રહે છે ? જ૦ સાહેબ હું ગજ્જરના ચોકઠામાં રહું છું. સ૦ ગજ્જરનું ચોકઠું કેમ કહેતા હશે ? જ૦ સાહેબ ત્યાં આગળ ગજ્જર રમણલાલ ગોરધનદાસ નામના પ્રખ્યાત માણસ રહે છે, ને તેમની મોટી હવેલી આવેલી છે, તેથી તેને ગજ્જરનું ચોકઠું કહે છે. સ૦ તારી પોળમાં ખડકીઓ કેટલી છે ? જ૦ બે ત્રણ ખડકીઓ છે. સ૦ ખડકી કોને કહેતા હશે ? જ૦ દશ બાર ઘર કે તેથી વધારે ઘર આવેલા હોય તેને ખડકી કહે છે. સ૦ પોળ કોને કહેતા હશે ? જ૦ ખડકી કરતાં વધારે ઘરો આવેલા હોય તેને

પોળ કહે છે. સ૦ શહેર કોને કહેતા હશે ? જ૦ જેમાં હાર બંધ, છોબંધ ઘરો આવેલા હોય ને મોટાં બજાર આવેલાં હોય તેને શહેર કહે છે. સ૦ અનુભાઇ તું કયા શહેરમાં રહે છે ? જ૦ અમદાવાદ શહેરમાં રહું છું સ૦ અમદાવાદ શહેર કોને વસાવ્યું ? જ૦ અહમદશાહ પાદશાહે આ શહેર વસાવ્યું છે તેના નામ ઉપરથી અમદાવાદ પડયું છે. સ૦ અમદાવાદ શહેરનો કોટ કોણ પાડી નાખતું હતું ? જ૦ માણેકનાથ બાવો કોટ પાડી નાંખતા હતા. સ૦ આપણા શહેરમાં નદીઓ કેટલી છે તેનું નામ કહો ? જ૦ એક, ને તેનું નામ સાબરમતી. સ૦ અમદાવાદ શહેરમાં બાગ કેટલા છે ? જ૦ પાંચ બાગ છે. સ૦ રીચીરોડ શા ઉપરથી પડયો હશે ? જ૦ રીચી નામના કલેકટર સાહેબના વખતમાં બંધાયો માટે તેનું નામ રીચીરોડ પડયું છે. સ૦ રીડરોડ શા ઉપરથી પડયો હશે ? જ૦ રીડ નામના કલેકટર સાહેબના વખતમાં બંધાયો માટે તેનું નામ રીડરોડ પાડયું છે. સ૦ મોટામાં મોટી પોળ કઈ હશે ? જ૦ માંડવીની પોળ. સ૦ શહેરમાં મોટામાં મોટો કિલ્લો કયો ? જ૦ ભદ્રનો કિલ્લો. સ૦ શ્રાવકોનું મોટામાં મોટું દેવળ કયું છે ? જ૦ હઠીસીંગની વાડી. સ૦ મુસલમાનોની મોટામાં મોટી મોટી મસીદ કઇ છે ? જ૦ જુમામસીદ. સ૦ પૂર્વ તરફના દરવાજા બોલો ? જ૦ કાળુપુર, પ્રેમ, પાંચકુવા, સારંગપુર. સ૦ ત્રણ દ્વારના કેટલા દરવાજા છે ? જ૦ બે. સ૦ કયા કયા બે દરવાજા ? જ૦ પાંચકુવા, દિલ્હી. સ૦ ગોસ્વામીનું મંદિર કઇ પોળમાં આવ્યું ? જ૦ ડોસીવાડાની પોળમાં. સ૦ માણેકચોકમાં શું શું જોવાલાયક છે ?

જ૦ બાદશાહનો હજીરો, રાણીનો હજીરો, શર બજાર, બહુચરાજીનું મંદિર, માણેકનાથનું મંદિર, શાકમારકીટ. સ૦ શહેરમાં મોટામાં મોટો રસ્તો કયો છે? જ૦ રીચીરોડનો. સ૦ રીચીરોડપર મોટામાં મોટી બેંક કઇ આવી છે? જ૦ ધી સેન્ટ્રલ બેંક ઓફ ઇન્ડીઆ લીમીટેડ. સ૦ શહેરના મુખ્ય ભાગો બોલો? જ૦ ખાડીઆ, સારંગપુર, કાળુપુર, રાયપુર, આસ્ટોડિઆ, જમાલપુર, રાયખડ, ભદ્ર, ખાનપુર, શાહપુર, દડરીઓ, દરિયાપુર, પાનકોર, ઝવેરીવાડ. ખાસ બજાર, માણેકચોક, કારંજ. સ૦ રાયપુરમાં કયા કયા મંદિરો આવેલા છે? જ૦ શ્રી દ્વારકા નાથજીનું, મોરલીધરનું, રાધાવલ્લભનું, છબીલા હનુમાનનું, બીજા નાના મંદિરો ઘણા છે. સ૦ સારંગપુરમાં મોટામાં મોટું મંદિર કયું છે? જ૦ રણછોડજીનું. સ૦અસાડ સુદ ૨ ના રોજ રથ કયાંથી નીકળે છે? જ૦ જગન્નાથજીના મંદિરમાંથી. સ૦ જગન્નાથજીનું મંદિર કયાં આવ્યું? જ૦ જમાલપુર દરવાજા બહાર. સ૦ શહેરમાં ઉંચી જમીન કઈ છે? જ૦ ખાડીઆ, કાળુપુર, ને રાયપુરની. સ૦ નીચી જમીન કઇ છે? જ૦ જમાલપુર, રાયખડની છે. સ૦ શહેરની વસ્તી કેટલી છે? જ૦ બે લાખ સીતેર હજાર નવસોને ચોસઠ માણસની છે. કાળુપુર દરવાજા બહાર શું આવેલું છે? જ૦ સાકરબજાર, દાણાબજાર, કપાસીઆ બજાર, એરંડા બજાર, ઘીબજાર, પરચુરણ બજારો. સ૦ શહેરમાં મોટામાં મોટો હોલ કયો છે? જ૦ પ્રેમાભાઇ હોલ છે. સ૦ શહેરમાં મોટામાં મોટી હવેલી કઇ છે? જ૦ ગાયકવાડની હવેલી છે. સ૦ કાંકરીઉં તલાવ કયા દરવાજા બહાર આવ્યુ? જ૦ રાયપુર દરવાજા

બહાર આવ્યું છે. સ૦ મોટામાં મોટો બાગ કયો છે? જ૦ વિકટોરીઆ ગાર્ડન છે. સ૦ રીચીરોડપર કયો પુલ આવ્યો છે? જ૦ ફર્નાન્ડીઝ બ્રીજ આવ્યો છે. સ૦ ફર્નાન્ડીઝ બ્રીજ શા નામ પરથી પડયો હશે? જ૦ ફર્નાન્ડીઝ નામના મેજીસ્ટ્રેટના નામ ઉપરથી. સ૦ ભદ્રકાલી માતાના સામે એક બાવલું છે તે કોનું છે? જ૦ ફિલપોટસ સાહેબનું બાવલું છે. સ૦ ફિલપોટસ સાહેબ કોણ હતા? જ૦ ડિસ્ટ્રિકટ જડજ સાહેબ હતા. સ૦ ધનાસુતારની પોળમાં કયું મંદિર છે? જ૦ અંબાજી માતાનું મંદિર છે. સ૦ જુની કારીગરીમાં કયું મંદિર પ્રખ્યાત છે? જ૦ સ્વામીનારાયણનું મંદિર. સ૦ શ્રી મહા પ્રભુજીની બેઠક કયાં આગળ આવેલી છે? જ૦ અસારવામાં. સ૦ શહેરના મધ્ય ભાગમાં કોની વસ્તી છે? જ૦ નાગર, ક્ષત્રિ, બ્રાહ્મણ વગેરે ઉંચ હિંદુ વર્ણની છે. સ૦ એલીસબ્રીજ શા નામ પરથી પડયો હશે? જ૦ એલીસ નામના કમીશનરના નામ ઉપરથી. સ૦ ગુજરાત કોલેજ કયાં આગળ આવી? જ૦ એલીસબ્રીજ સ્ટેશન પાસે. સ૦ દક્ષિણ દશક્રોઇના રેલ્વે સ્ટેશનો બોલો? જ૦ વટવા ને બારેજડી. સ૦ ઉત્તર દશક્રોઇના રેલ્વે સ્ટેશનો બોલો? જ૦ અમદાવાદ, એલીસબ્રીજ, સાબરમતી, આંબલીરોડ, ખોરજ, અસારવા, નરોડા, વલાદ, સરખેજ, મોરૈયા. સ૦ અડાલજમાં શું જોવા જેવું છે? જ૦ વાવ જોવા જેવી છે. સ૦ સરખેજમાં શું જોવા જેવું છે? જ૦ રોજા જોવા લાયક છે. સ૦ હિરાપુર અને કાસીંદ્રામાં શું વખણાય છે? જ૦ ગોળ વખણાય છે. સ૦ લાંભામાં શેનું ધામ છે? જ૦ બળીઆ કાકાનું ધામ છે. સ૦ ભુવાલડીમાં શું થાય છે?

જ૦ ગળી અને કરિઆતુ થાય છે. સ૦ તાલુકાના ઉપરીને શું કહે છે? જ૦ મામલતદાર કહે છે.

અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીની પ્રાથમિક શાળાઓ.

ખાડીઆ શાળા નં. ૧ પાંચકુવા ચાર રસ્તા પાસે. ખાડીઆ શાળા નં. ૨ ખાડીઆ બ્રહ્મક્ષત્રીની વાડીમાં દેસાઇની પોળ સામે. ખાડીઆ શાળા નં. ૩ સાંકડીશેરી લાખા પટેલની પોળના મોઢે. ખાડીઆ શાળા નં. ૪ રાયપુર આકાશેઠના કુવાની પોળના ચોકઠામાં. ખાડીઆ શાળા નં. ૫ ઘાંચીની પોળ સામે. ખાડીઆ શાળા નં. ૭ રાયપુર ભાઈશંકર લાયબ્રેરી પાસે. ખાડીઆ શાળા નં. ૮ રાયપુર દરવાજા પાસે મોરલીધરના મંદીરમાં. ખાડીઆ શાળા નં. ૯ રાયપુર દરવાજા બહાર આપારાવ લાયબ્રેરીના મેડા ઉપર. ખાડીઆ શાળા નં. ૧૦ લાખીઆની પોળે. ખાડીઆ કન્યાશાળા નં. ૧ ખાડીઆ ગોલવાડ. ખાડીઆ કન્યાશાળા નં. ૨ સાંકડીશેરી શામળજી થાવરની પોળમાં. ખાડીઆ કન્યાશાળા નં. ૩ ઢાળની પોળમાં બાલાજીના મંદિરમાં. ખાડીઆ રાત્રીશાળા નં. ૪ રાયપુર દરવાજા બહાર આપારાવ લાયબ્રેરીના મેડા ઉપર. જમાલપુર શાળા નં. ૧ માંડવીની પોળમાં કંસારા પોળમાં જમાલપુર શાળા નં. ૩ માંડવીની પોળમાં હરકીશનદાસ શેઠની પોળમાં. જમાલપુર શાળા નં. ૨ ઓલીફન્ટ-રોડ ખામાસા ગેટ પાસે. જમાલપુર શાળા નં. ૪ જમાલપુર સીદી સામલની હવેલી. જમાલપુર શાળા નં. ૫ જમાલપુર પાંચપીપળી પોલીસ ચોકી પાસે. જમાલપુર શાળા નં. ૬

ભદ્રમાં શ્રીમાવલંકરના મકાનમાં. જમાલપુર શાળા નં. ૭ જમાલપુર દરવાજા બહાર પંપીંગ સ્ટેશન પાસે. જમાલપુર કન્યાશાળા નં. ૧ માંડવીની પોળમાં પડી પોળ. જમાલપુર કન્યાશાળા નં. ૨ જમાલપુર પાંચપીંપળી પોલીસચોકી પાસે, જમાલપુર કન્યાશાળા નં. ૩ જમાલપુર કાછીઆ શેરી, જ-માલપુર કન્યાશાળા નં. ૪ જમાલપુર નવી ચાલી પાસે, જમાલપુર ઉર્દુ શાળા નં. ૧ જમાલપુર ચકલામાં, જમા-લપુર ઉર્દુ શાળા નં. ૨ જમાલપુર પાંચપીંપળી, જમાલપુર ઉર્દુ શાળા નં. ૩ આસ્ટોડીઆ સૈયદવાડ, જમાલપુર ઉર્દુ કન્યાશાળા નં. ૧ જમાલપુર કાચની મસીદ, જમાલપુર ઉર્દુ કન્યાશાળા નં. ૨ જમાલપુર નવી ચાલ પાસે, જમા-લપુર ઉર્દુ રાત્રીશાળા પાંચપીંપળી જમાલપુર ઉર્દુ શાળા નં. ૨ ના મકાનમાં. કાળુપુર શાળા નં. ૧ કાળુપુર ટંકશા-ળની પોળ, કાળુપુર શાળા નં. ૨ કાળુપુર ઘનાસુતારની પોળ પાસે, કાળપુર શાળા નં. ૩ કાળુપુર સાગડીઆ પોળ, કાળુ પુર શાળા નં. ૪ સાકરબજાર, કાળુપુર શાળા નં. ૫ દાદા-સાહેબની પોળમાં વાડીમાં, કાળુપુર શાળા નં. ૬ સ્વામી-નારાયણના મંદીર પાસે બકરીપોળ આગળ કાળુપુર શાળા, નં. ૭ ઘીકાંટારોડ ઉપર, કાળુપુર શાળા નં. ૮ પીરમશાના રોજા પાસે ગોલવાડ, કાળુપુર શાળા નં. ૯ ત્રણ દરવાજાની પાસે, કાળુપુર કન્યાશાળા નં. ૧ કાળુપુર ભંડેરી પોળમાં, કાળુપુર કન્યાશાળા નં. ૨ હાજાપટેલની પોળમાં, કાળુપુર કન્યાશાળા નં. ૩ પંચભાઇની પોળ પાસે, કાળુપુર કન્યા-શાળા નં. ૪ કાળુપુર ઘનાસુતારની પોળમાં, કાળુપુર ઉર્દુ-શાળા નં. ૧ પાંચકુવા દરવાજા પાસે નવી મોલત, કાળુપુર

ઉર્દુશાળા નં. ૨ કાળુપુર ચકલામાં હાજીએહમદની પોળ, કાળુપુર ઉર્દુશાળા નં. ૩ પાનકોર નાકા ચુડીઓળમાં, કાળુ. પુર ઉર્દુશાળા નં. ૪ કાળુપુર પાંચપટ્ટીમાં, કાળુપુર ઉર્દુ કન્યાશાળા નં. ૧ કાળુપુર સોદાગરની પોળ, કાળુપુર ઉર્દુ કન્યાશાળા નં. ૨ કાળુપુર પાંચપટ્ટી કરોડાની પોળમાં, કાળુપુર રાત્રીશાળા ત્રણ દરવાજા પાસે, કાળુપુર શાળા નં. ૯ ના મકાનમાં. શાહપુર શાળા નં. ૧ શાહપુર ખજુરીની પોળ સામે લશ્કરીના મકાનમાં, શાહપુર શાળા નં. ૨ શાહપુર ચુનારાના ખાંચે, શાહપુર શાળા નં. ૩ ઘીકાંટા રોડ ઉપર ઢેડ મંદિર, શાહપુર શાળા નં. ૪ શાહપુર રંગીલા પોળ પાસે, શાહપુર શાળા નં. ૫ શાહપુર કાજીસાહેબની મસીદ પાસે, શાહપુર કન્યાશાળા નં. ૧ શાહપુર જીવણ કમળસીની પોળ બહાર, શાહપુર કન્યાશાળા નં. ૨ શાહપુર મંગળપારેખને ખાંચે, શાહપુર કન્યાશાળા નં. ૩ મીરજાપુર રોડ ઉપર શાહપુર ઉર્દુ શાળા નં. ૧ શાહપુર મંગળપારેખના ખાંચા પાસે, શાહપુર ઉર્દુ શાળા નં. ૨ મીરજાપુર રોડ ઉપર, શાહપુર ઉર્દુ કન્યાશાળા નં. ૧ શાહપુર વનમાળીવાંકાની પોળ, શાહપુર રાત્રીશાળા શાહપુર ઉર્દુ શાળા નં. ૨ ના મકાનમાં, ખાનપુર ઉર્દુ કન્યાશાળા ખાનપુર સૈયદવાડો. દરિયાપુર શાળા નં. ૧ જોર્ડન રોડ ઉપર, દરિયાપુર શાળા નં. ૨ લુણસાવાડ ધંતુરા પોળ પાસે. દરિયાપુર શાળા નં. ૩ દરિયાપુર ચકલામાં, દરિયાપર શાળા નં. ૪ દિલ્હી દરવાજા ઉપર, દરિયાપુર કન્યાશાળા નં. ૧ કડવા પોળ, દરિયાપુર કન્યાશાળા નં. ૨ જોર્ડન રોડ ઉપર દરિયાપુર ઉર્દુ શાળા પ્રેમદરવાજાની પાસે, દરિયાપુર ઉર્દુ

કન્યાશાળા નં. ૧ દીલ્હી ચકલા ગેટ પાસે, દરિયાપુર ઉર્દુ કન્યાશાળા નં. ૨ પ્રેમ દરવાજા આગળ. માદલપુર શાળા માદલપુર. પ્રેમદરવાજા શાળા પ્રેમદરવાજા બહાર. અસારવા અસારવા આચાર્યજીની બેઠક સામે, અસારવા કન્યાશાળા અસારવા ગામમાં, સરસપુર શાળા નં. ૧ સરસપુરમાં સરસપુર શાળા નં. ૨ સરસપુર ચકલામાં, સરસપુર કન્યાશાળા નં. ૧ સરસપુર ચકલામાં, સરસપુર કન્યાશાળા નં. ૨ સરસપુર કન્યાશાળા નં. ૨ સરસપુરમાં વાસણશેરી, સરસપુર રાત્રીશાળા સરસપુર શાળા નં. ૧ ના મકાનમાં. ગોમતીપુર શાળા નં. ૧ ગોમતીપુર, ગોમતીપુર શાળા નં. ૨ ગોમતીપુર, ગોમતીપુર કન્યાશાળા ગોમતીપુર, ગોમતીપુર રાત્રીશાળા ગોમતીપુર શાળા નં. ૧ ના મકાનમાં, રાજપુર ઉર્દુ શાળા રાજપુર, રાજપુરશાળા રાજપુર, પોલીસ હેડકવાટર શાળા પોલીસ લાઈન્સ દીલ્હી દરવાજા બહાર રેલવેના ઝાંપા પાસે.

વર્નાકયુલર હાઇસ્કુલ નં. ૧ દાણાપીઠા પાસે નવા મકાનમાં, નં. ૨ દરિયાપુર ડબગરવાડો, નં. ૩ કાળુપુર ટંકશાળની પોળમાં. નં. ૪ ઉર્દુ.

ગ્રાન્ટઇન એઈડશાળાઓ— વનિતા વિશ્રામશાળા, ખાડીઆ જેઠાભાઇની પોળ સામે. માધવપુરા ગામઠીશાળા માધવપુરા, રા. રા. રણછોડભાઇ કન્યાશાળા ખાડીઆ દેસાઇની પોળ, રા. બા. મગનભાઇ કન્યાશાળા રાયપુર આકાશેઠ કુવાની પોળ પાસે, શેઠાણી હરકુંવરબાઈ કન્યાશાળા કાળુપુર

ટંકશાળ. તરગાળા ભોજકશાળા તરગાળા વાડામાં માતા આગળ. એસ. એ. મીશન કન્યાશાળા શાહીબાગના રસ્તે. આઇ. પી. મીશન છોકરાની શાળા નં. ૧ કાળુપુર ભોઈવાડાની પોળ પાસે, નં. ૨ જમાલપુર, નં. ૪ ઘીકાંટા મગનભાઈની વાડી સામે. આઈ. પી. મીશન કન્યાશાળા નં. ૧ કાળુપુર ભોઈવાડાની પોળ પાસે, નં. ૨ માંડવીની પોળ, નં. ૩ કાળુપુર ભોઇવાડાની નં. ૪ દીલ્હી ચકલા પોલીસ ચોકી પાસે. નં. ૫ શાહપુર ચુનારાના ખાંચા પાસે, નં. ૬ ઢાલગરવાડા. રાયપુર ડીપ્રેસ્ડ કલાસ શાળા રાયપુર દરવાજા બહાર. દીવાળીબાઇ કન્યાશાળા રાયપુર મહાલક્ષ્મીની પોળ સામે. સમસ્ત ગુજરાત પૈસાફંડની રાત્રીશાળા લુણસાવાડા પાસે, દરીયાપુર નં. ૧ ના મકાનમાં. એમ. ઇ મીશન કાંકરીઆશાળા, કાંકરીઆ રેલવે સ્ટેશનની પાછળ.

મજુરશાળા—બધી મળીને ૨૯ છે તેમાં ૧૪ દિવસની અને પંદર રાત્રિની છે.

અંગ્રેજી શાળાઓ—આર. સી. (રણછોડલાલ છોટાલાલ) હાઇસ્કુલ છે. અને અંગ્રેજી પહેલા ત્રણ ધોરણ સુધી શિખવનારી એક મિડલ સ્કુલ છે.

ખાનગી—પ્રોપ્રાયટરિ, ટયુટોરિયલ, સીટી, મોડેલ, જે. એલ, મિશન હાઇસ્કુલ, ન્યુ હાઈસ્કુલ તેમાં અંગ્રેજી સાત ધોરણ સુધી શિખવાય છે.

કોલેજો—અંગ્રેજી ઉંચી કેળવણી આપવા માટે ગુજરાત કોલેજ છે.

ગુજરાતમાં પુરૂષ શિક્ષકો તૈયાર કરવા માટે પ્રેમચંદ રાયચંદ મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ અને ઉર્દુ ટ્રેનિંગ સ્કુલ છે.

સંસ્કૃત અને જ્યોતિષ શાળાઓ—શ્રીનગર અમદાવાદ સંસ્કૃત પાઠશાળા, ભાઈશંકરની, બહેચરદાસ, અને સ્વામીનારાયણની સંસ્કૃત પાઠશાળાઓ; અને જોશી ઉત્તમરામ દલસુખરામ, ગિરજાશંકર હરિશંકરની જ્યોતિષ પાઠશાળાઓ છે.

બહેરાં મુંગાંની શાળા-એલીસબ્રીજ બરફના કારખાનાની પાસે નવા મકાનમાં.

વ્યાયામ શાળા—ગુજરાત વ્યાયામ મંડળ હસ્તક ચાલતા દસેક અખાડા છે. તેમાં સારંગપુરનો અખાડો જોવા લાયક છે.

છાત્રાલયો—સત્યાગ્રહાશ્રમ, વૈશ્ય સભા, જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક બોર્ડિંગ, દિગંબર જૈન બોર્ડિંગ, સરખેજ રોડપર કડવા પાટીદાર બોર્ડિંગ છે. લેઉઆ પાટીદાર, ઔદિચ્ય, ખડાયતા, સાઠોદરા, શ્રીમાળીની એ બોર્ડિંગો, માધવલાલ હોસ્ટેલ છે.

દવાખાનાં—મ્યુનિસિપાલેટી તરફથી નવ દવાખાના ચાલે છે, તથા બીજા ઉદાર શેઠીઆઓ તરફથી ધર્માદા દવાખાના ખોલવામાં આવેલા છે, જ્યાં ફ્રી વગર દવા અને ડાકટરની સલાહ મળે છે. સ્ત્રીઓ માટે વિકટોરિઆ જુબિલિ, રેવાબાઈ સુવાવડ ખાતું, તથા અચાભાઈ વૈરાગી તરફથી તથા શેઠ મંગળદાસ ગીરધરદાસ તથા ચિનાઇવાળા તરફથી એલીસબ્રીજમાં સુવાવડખાતા કાઢવામાં આવેલા છે. ખાનગી દવાખાના પણ પુષ્કળ છે તેમાં કાનુગા ડોકટર તથા પાન્ડુરાવ મોતીલાલ નાની ઉમરના ચાલાક ને હોંશિયાર છે તેમના દવાખાના રીચીરોડ પર આવેલા છે.

અનાથાશ્રમો—મહીપતરામનું, બેરાનેટ ચીનુભાઈનું, કાગડાપીઠનું.

નવા જોવા લાયક સ્થળો—કારંજના બાગમાં સ્વ. સર ચીનુભાઇનું આરસનું બાવલુ મુકવામાં આવશે. ભદ્રની પોસ્ટ ઓફિસવાળા મકાનમાં કળા કૌશલ્ય અને હુન્નર ઉદ્યોગનું સંગ્રહસ્થાન. ત્રણ દરવાજાની સામે સ્વ. રણછોડલાલ છોટાલાલના નામને એક સુંદર કુવારો, એલીસબ્રીજની સામે મર્હુમ હિંમતલાલ ધીરજરામના નામને કુવારો.

☞ દસક્રોઇ તાલુકાની ભૂગોળ. ☜

અમદાવાદ શહેર દસક્રોઈમાં છે, આ તાલુકાની હદ શહેરની આસપાસ **દશકોશ**–દશ ગાઉ ફરતી આવેલી હોવાથી **દશકોરશી** અથવા દશક્રોઇ કહેવાય છે.

દસક્રોઇ તાલુકાની ઉત્તર દક્ષિણ લંબાઇ ૨૯ માઇલ અને પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળાઇ ૨૧ માઇલ છે. આ તાલુકાની રાજ્યવ્યવસ્થા માટે **ઉત્તર દસક્રોઈ** અને **દક્ષિણ દસક્રોઈ** એવા બે ભાગ પાડેલા છે. તેમાં ઉત્તર દસક્રોઇનું ક્ષેત્રફળ ૧૯૨ ચો. માઇલ અને વસ્તી ૩,૫૦,૨૭૫ માણુસની; તેમાં અમદાવાદ શહેર ૧ અને ૮૫ ગામો છે. અને દક્ષિણ દસક્રોઇનું ક્ષેત્રફળ ૨૧૫, ચો૦ મા૦, ૬૯ ગામ, અને વસ્તી ૬૩,૬૯૯ માણુસની છે. બન્ને ભાગોની વસ્તી ૪,૧૩,૯૭૪ છે, તેમાં ૨,૭૦;૯૧૪ માણુસની વસ્તી તો અમદાવાદ શહેરની છે.

સીમા—ઉત્તરે ગાયકવાડનો કડી પ્રાંત, દક્ષિણે ખેડા જિલ્લો અને ધોળકા તાલુકાનો કેટલોક ભાગ, પશ્ચિમે સાણંદ તાલુકો અને પૂર્વે ગાયકવાડી મુલક છે.

નદીઓ—સાબરમતી, ખારી અને મેશ્વો.

સાબરમતી—(૨૦૦ માઇલ)–એ અંબાજીના પવિત્ર ધામથી થોડે દૂર આરાવલી પહાડમાંથી નીકળી ખંભાતના અખાતમાં પડે છે.

ખારી—(૧૦૫ માઇલ)–એ પ્રાંતીજ તાલુકાની ઉત્તરેથી નીકળી સાબરમતીને મળે છે.

મેશ્વો— મહીકાંઠા નજીકના ડુંગરમાંથી નીકળી ખેડા જિલ્લામાં વાત્રકને મળે છે.

તળાવો—કાંકરીઉં, ચંડોળા, વસ્ત્રાપુર ટેંક, મલેક સાબાન, દેડકી, શુશાકર.

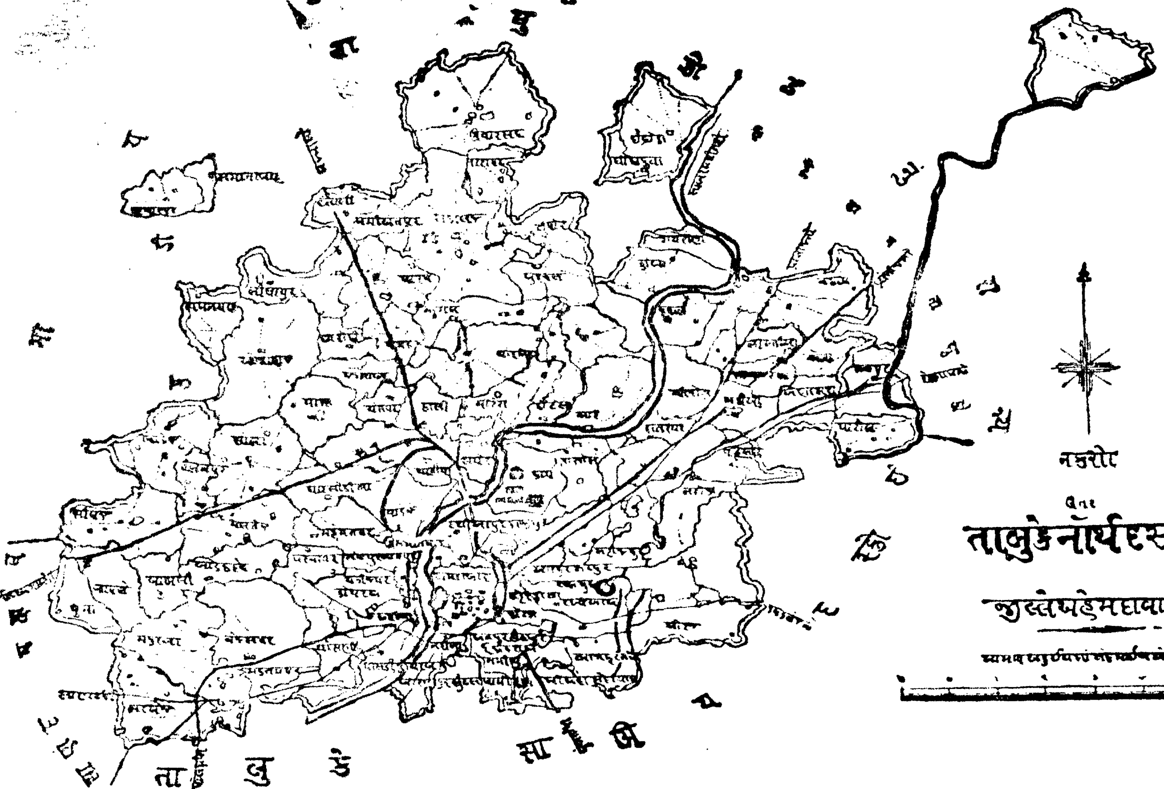
ઉત્તર દસક્રોઇ તાલુકો.

વસ્તી—૩,૫૦,૨૭૫ માણસની છે. તેમાં અમદાવાદ શહેર આવેલું છે.

નદીઓ—સાબરમતી, અને ખારી.

રેલવે સ્ટેશનો—અમદાવાદ, સાબરમતી, ખોરજ ખોડીઆર; એલીસબ્રીજ, સરખેજ, મોરૈયા, આમલીરોડ; અસારવા, નરોડા, મેદરા.

મુખ્ય ગામો—નરોડા, અડાલજ, ઉવારસદ, સરખેજ, કોચરબ, અચીએર, ગોમતીપુર, નિકોલ, ચાંદખેડા; સૈજપુર, વળાદ, રાયપુર, કોબા, ચાડજ, ઓગણજ, વગેરે.

तालुके नॉर्थ दस्क्रोई
जील्ले अहेमदाबाद

જાણવાલાયક સ્થળો.

નરોડા—ત્યાં વૈષ્ણવી '**મહાપ્રભુજીની બેઠક.**' **જૈનદહેરૂં**, અને ૦ાા માઇલ છેટે **ધનુષધારી** માતાનું સ્થાન છે. **અષાડી** પુનમે માતાનો મેળો ભરાય છે. ગામમાં પત્થરની વાવ જોવા લાયક છે.

અડાલજ—એ ખોડીઆર સ્ટેશનેથી બે માઈલ છેટે છે, ત્યાં મોટી સુંદર પત્થરની જુની વાવ જોવા લાયક છે.

અચીએર—અહીંઆં ભાવસારોની વસ્તી છે. તેઓનું રંગાટી કામ, સાલ્લા, ગોદડાનાં ખોળીઆં વગેરે સારૂં થાય છે અને વખણાય છે.

ગોમતીપુર—નરસિંહજીનું મંદિર છે, કારતક શુદ ૧ ને દહાડે મેળો ભરાય છે. દક્ષિણ તરફ હાલતા તોડાંની મસીદ છે.

કુહા—અહીં શંકરભાઇની હવેલી જોવાલાયક છે.

કોચરબ—આદુ, ડુંગળી, મેથી, બટાટા પાકે છે. ત્યાં ઘોડીકુવાનો બાગ છે, તેમાં સુંદર ફુલો થાય છે.

સરએજ—સુંદર રોજો જોવાલાયક છે.

ઈનામી ગામો—**ઓગણજ**-રા૦ બ૦ **રણછોડલાલ છોટાલાલનું. નિકોલ**-રા૦ બ૦ **ભોળાનાથ સારાભાઈનું. વાસણા-શાહ**આલમવાળા સૈયદ **મુસામીઆંનું વેજલપુર- ગોસ્વામી** મહારાજનું છે.

પેદાશ—મુખ્ય પાક આ તાલુકામાં બાજરી, જુવાર, કઠોળ, ડાંગર એ ધાન્ય, શાકભાજી, અને શેરડીનો છે.

દક્ષિણ દસક્રોઇ તાલુકો.

ક્ષેત્રફળ અને વસ્તી—૨૧૫·૭ ચો. માઇલ (૧૩૮૬૮૫ એકર) છે. તેમાં ૬૯ ગામો અને વસ્તી ૬૩.૬૯૯ છે.

નદીઓ—સાબરમતી, મેશ્વો અને ખારી છે.

રેલવે સ્ટેશનો—વટવા અને બારેજડી છે.

મુખ્ય ગામો—વટવા, અને બારેજા, જેતલપુર, અસલાલી, હીરાપુર અને કાસીંદ્રા, ગીરમથા, કુણુભા, લાંભા, ભુવાલડી, આ સિવાય **છોટામહેમદાવાદ, વહેલાલ, વીસલપુર, ગામડી, મીરોલી, વાંચ, હાથીજણ, પાલડી, રામોલ, ધામતવાન, મહીજડા, નાદેજ, ઓડ, વસાઈ,** વગેરે ગામો છે.

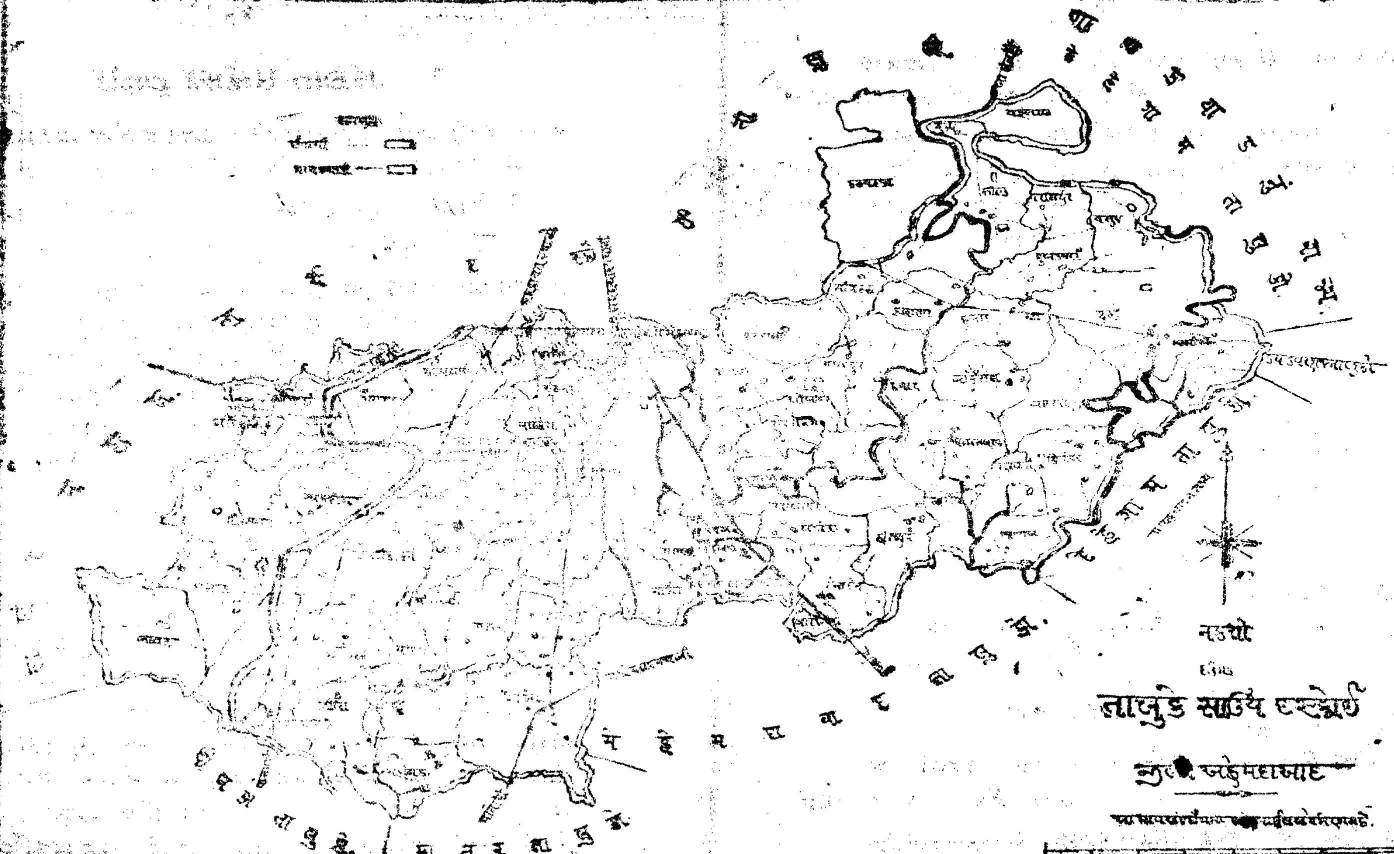
જાણવાલાયક સ્થળો.

વટવા—રોજો અને મસીદ જોવા જેવી છે. અહીંની **કેરીઓ** વખણાય છે. **રાધાવલ્ભીઓનું** મંદિર છે.

જેતલપુર—અહીં સ્વામિનારાયણનું મંદિર અને તળાવ જોવા લાયક છે. ત્યાં **અષાડ સુદ ૧૧** એ **સામૈયો**-મેળો ભરાય છે. અહીં જુનો પડી ગએલો કિલ્લો છે.

હીરાપુર અને **કાસીંદ્રા**—એ બે ગામોમાં શેરડી પકવી **ગોળ** બનાવે છે. ગુજરાતમાં ઉંચી જાતનો માટલીઓ ગોળ અહીં બને છે.

ગીરમથા—એની પાસે **પીરાણાનો** રોજો છે તે જોવાલાયક છે.

નકશો
તાલુકે સાણંદ દસ્ક્રોઈ
જીલ્લો અમદાવાદ

કુણુભા—અહીં ગળીનો પાક થાય છે. ત્યાં સ્વામિ-નારાયણુ અને રામજી મંદિરો છે.

લાંભા—અહીં **બળીઆકાકાનું** સ્થાનક ગામથી અડધા ગાઉ છેટે છે. ત્યાં અમદાવાદ અને આસપાસમાંથી લોકો બાધા મુકવા આવે છે.

ભુવાલડી—ગળી, કુરિઆતું અને વરિઆળી વગેરે પાકે છે.

બારેજા—ત્યાં ડાંગર સારી થાય છે, કમોદ ડાંગર વખણાય છે.

ઈનામીગામો—**ઈશનપુર**-શાહઆલમવાળા સૈયદ સાહેબનું છે, ત્યાં નવરાત્રિમાં **માંડવી** નીકળે છે, **સૈજપુર**—**કુંજાડ**-પાદશાહી દિવાનનાં છે. **નારોલી** મા-વલંકરનું, **વાંચ**-કાજી સાહેબનું, **વસ્ત્રાલ**-મુનસી સાહે-બનું છે, **વટવા**-સૈયદ સાહેબનું છે.

પેદાશ—આ તાલુકામાં મુખ્ય પાક ડાંગરનો છે, અને તે બધા ગુજરાતમાં વખણાય છે, આ સિવાય શેરડી, વરિઆળી, ગળી, કરિઆતું, બાજરી, જુવાર, કઠોળ વગેરે ધાન્ય નીપજે છે.

અમદાવાદ જિલ્લો.

આ જિલ્લો ગુજરાતમાં સૌથી મોટો અને ઉત્તરે આ-વેલો છે. એક જથે નથી.

સીમા—ઉત્તરે ગાયકવાડનો કડી પ્રાંત અને મહી-કાંઠા એજન્સિ, પશ્ચિમે કુચ્છનું રણ અને કાઠિઆવાડનો

ઝાલાવાડ પ્રાંત; દક્ષિણે **ભાવનગર** રાજ્ય, અને પૂર્વે **ખંભા-તનો** અખાત, **ખંભાત** સંસ્થાન અને **ખેડા** જિલ્લો છે.

ક્ષેત્રફળ—૩૮૨૪ ચો. માઇલ, અને **વસ્તી** ૮,૯૦,૯૧૧ માણસની છે- વસ્તીનું પ્રમાણ ચો. **માઇલે** ૨૩૩ માણસનું આવે છે. જિલ્લામાં કસ્બા અને વસ્તીવાળાં ૮૭૪ ગામો છે.

મુખ્ય નદીઓ—(૭) સૌથી અગત્યની **સાબર-મતી, વાત્રક, ખારી, માઝુમ, ભાદર** અને **ભોગાવો** એ સાત છે.

તાલુકા—ઉત્તર દસક્રોઈ, દક્ષિણ દસક્રોઇ, પ્રાંતીજ, વીર-મગામ, ધોળકા, ધંધુકા. પેટામહાલ સાણંદ, મોડાસા, ઘોઘા.

ટીપ—બીજા ધોરણના શિક્ષકોએ દર શનિવારે સવા-રમાં છોકરાઓને ફરવા માટે લઇ જવા, ને અમદાવાદમાં જોવાલાયક સ્થળો, મંદિરો, મસીદો ઘણાં છે. તે શિક્ષકે એક પછી એક બતાવવાં, ને પછી તેની વાત કહેવી. જે મકાનોની વાત કરવામાં આવે તે બતાવવાં, તેની કાંઇ વાત કરવી, તેની ઓળખાણ આપવી; થોડાની વાત થાય તેની હરકત નહિ, પણ પોપટની પેઠે બધાનાં નામ બોલી જાય, અને ખબર એકેની ન હોય એતો શિક્ષકને સરમાવે તેવું કહેવાય. પોતાની નિશાળ પાસેના મકાનો, મંદિરો, દહેરા, રસ્તાઓ, પહેલા લેવા, પછી બીજા બતાવવા એ સારો રસ્તો છે. છોકરાને પણ કહેવું કે તમારી પોળમાં કયા કયા મ-કાનો, મંદિરો, નિશાળો, જોવા જેવાં છે.
